

Глава II

ОПЕРАЦИЈЕ 2. УДАРНОГ КОРПУСА ТОКОМ ЗИМЕ 1943-1944.

1. СИТУАЦИЈА НА ОПЕРАТИВНОМ ПОДРУЧЈУ 2. УДАРНОГ КОРПУСА ПОЧЕТКОМ ДЕЦЕМБРА 1943. ГОДИНЕ

Послије неуспјеле операције »Балкански кланац« против јединица 2. ударног корпуса у долинама Таре и Лима, њемачко командовање је повукло своје јединице које су у њој учествовале и извршило прегрупацију снага на окупираном подручју, ради даљих планова у борби против јединица НОВЈ и потреба да се ангажују на задацима посједања обале и разоружавања италијањских трупа у Далмацији. Оно је, крајем октобра, 118. ловачку и 7. СС дивизију повукло са оперативног подручја овог корпуса и упутило на сјеверозапад против јединица 8. ударног корпуса, у област средње Далмације. Окупациону зону Црне Горе, Боке Которске и Херцеговине посјеле су јединице њемачке 181. дивизије, која је током октобра пребачена из Њемачке у Југославију да ојача одбрану јадранског појаса.³⁷ Овом прегрупацијом није била помјерена на сјевер цијела 7. СС дивизија, него су њени дијелови (позадинске, при-

³⁷ Бројно стање 181. дивизије износило је 12.000 војника. Њен штаб је од 28. X био у Котору, док је у почетку био у Цетињу. Архив ВИИ, к. 73, р. бр. 47/4: историјат 181 дивизије.

нирске и противавионске формације) остављени да, уз помоћ домобранско-усташких и четничких јединица, контролишу подручје Херцеговине. Новодислоцирана 181. дивизија пребацила се из Србије преко Урошевца, Призрена и Скадра у Црногорско приморје и Боку Которску и своје дијелове размјестила у овим областима и на Цетињу, у Подгорици и Никшићу, гдје је смијенила дијелове 118. дивизије, као и у Дубровнику, Требињу и Билећи, гдје је смијенила јединице 7. СС дивизије.

У свом формацијском саставу ова дивизија је имала два пјешадијска пука са по три батаљона, нешто касније преформираних у три пука са по два батаљона, један артиљеријски пук, пионирски, физиљирски³⁸ и противтенковски батаљон и друге дивизијске (позадинске) дијелове.

Поред 181. дивизије, на окупираном подручју су се налазиле двије легије италијанских фашиста размјештене по дијеловима у Будви, на Цетињу, у Ријечи Црнојевића, Брчелима, Бару, Подгорици, Даниловграду и Никшићу, под командом штаба ове дивизије.

Ове окупаторске снаге су на територији у унутрашњости Црне Горе и Црногорском приморју остале током зиме без већих промјена, с тим што је почетком децембра 1943. њемачка 1. брдска дивизија успјела да продре на дио ослобођене територије у Санџаку. У Херцеговини су се поред њемачких јединица налазиле и јединице 6. пјешадијске домобранско-усташке дивизије (у Мостару, Требињу, Завали, Дубровнику и Гацку) и још неке усташко-домобранске формације милиције и жандармерије.

У тијесном ослонцу на окупаторске гарнизоне налазиле су се преостале четничке групе и јединице на територији Црне Горе и Херцеговине.

Послије ликвидације четничког руководства у Острогу и упоришта у Васојевићима утицај четника је ослабио како у Црној Гори тако и у осталим, још неослобођеним крајевима, а њихова организација углавном разбијена упркос настојањима четничких команданата да је обнове и активирају. Четнички команданти

38 *PnzteгсЪГеИунд* (физиљирски, извиђачки батаљон).

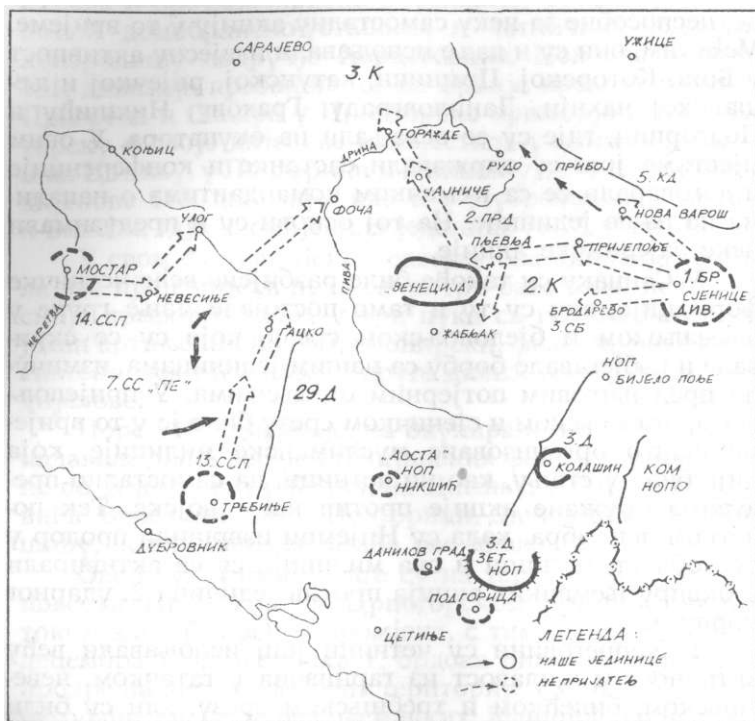
су још успијевали да око себе задрже мање и веће групе, неспособне за неку самосталну акцију у то вријеме. Међутим, они су и даље испољавали извјесну активност у Боки Которској, Црмници, катунској, ријечкој и љешанској нахији, Даниловграду, Грахову, Никшићу и Подгорици, гдје су се ослањали на окупатора. У овим мјестима још су одржавали састанке и конференције и договарали се са њемачким командантима о напади на изгне јединице. На тој основи су и предузимали неке заједничке акције.

У Санцаку су такође биле разбијене веће четничке формације, али су ту и тамо постојале мање групе у пљеваљском и бјелопољском срезу, које су се скривале и избјегавале борбу са нашим јединицама, измичући пред њиховим потјерним одјељењима. У пријепољском, пљеваљском и сјеничком срезу било је у то вријеме нешто организоване муслиманске милиције, која није била у стању, као ни четници, да самостално предузима оружане акције против наше војске. Тек почетком децембра, када су Нијемци извршили продор у ову област, четници и ова милиција су се активирали у оквиру њемачких акција против јединица 2. ударног корпуса.

У Херцеговини су четници још испољавали већу активност и живавост из гарнизона у гатачком, невеличком, билећком и требињском срезу, али су били под непрекидним ударцима јединица 10. херцеговачке бригаде, односно јединица 29. ударне дивизије, пред којима су бјежали и тражили спас у окупаторским гарнизонима, укључујући се у њихове акције против наших јединица.

2. ЗИМСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ У САНЦАКУ, ХЕРЦЕГОВИНИ И ЦРНОЈ ГОРИ ЗА ВРИЈЕМЕ ШЕСТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

Велика ослобођена територија у то вријеме (почетком децембра) у Санцаку, Црној Гори и Херцешвини, повезана са ослобођеном територијом у источној Босни, гдје су се налазиле јединице 2. и 3. ударног кор-

Продор окупаторских јединица на ослобођену територију у операцији
»Кугелблиц«

пуса НОВЈ, задавала је бригу њемачким командантима, јер је представљала опасност за њихове гарнизоне у унутрашности Црне Горе, у Боки Которској и јужној Далмацији, који су осигуравали овај дио јадранске обале од евентуалног искрцавања англо-америчких трупа. Зато је њемачка Врховна команда, преко команданта за југоисток и Балкан — команданта 2. оклопне армије, одлучила да у овој области разбије јединице НОВ и ПОЈ и потчини их својој контроли, ангажујући за тај задатак и све квислиншке и четничке формације. За непосредно руковођење овом операцијом, шифро-

ваном под називом »Кугелблиц« (*КидеЊШц*),³⁹ а познатој у нашој историографији као лимско-дринска операција, одређен је командант 5. брдског СС корпуса, чије је сједиште било у Мостару.

У саставу 5. брдског СС корпуса налазиле су се 7. СС дивизија »Принц Еуген«, 369. легионарска (»Вражја«) дивизија, 181. пјешадијска и 118. ловачка дивизија. Зона активности овог корпуса протезала се између Задварја и Бара, на фронту од око 250 км, а по дубини је обухватала Црну Гору, Херцеговину, макарско и дубровачко приморје и дио Босне (источне и средње). Корпус се налазио на неретвњанском операцијском правцу, који је изводио од Јадрана према унутрашњости, ка Сарајеву и долини Саве. Поред јединица 5. брдског корпуса, за ову операцију ангажовани су и дијелови резервне 187. дивизије, 1. брдска дивизија, дијелови 92. и 901. моторизованог и 1. ловачког пука, као и дијелови 24. бугарске дивизије. Ове снаге су претежно дјејствовале против јединица 3. корпуса НОВЈ у источној Босни.

ПРОДОР НЕПРИЈАТЕЉА НА ОСЛОБОБЕНУ ТЕРРИТОРИЈУ У САНЦАКУ

Операцијом »Кугелблиц« обухваћена је и територија 2. ударног корпуса у Санцаку и Херцеговини, на којој су његове јединице почетком децембра 1943. биле у слиједећем распореду: 2. пролетерска дивизија затварала је правац са истока, од Сјенице ка долини Лима (2. пролетерска и 3. санчачка бригада) и на комуникацији Пљевља—Чајнице (2. далматинска бригада); италијанска дивизија »Венеција« у ширем рејону Пљевља завршавала је реорганизацију и преформирање у

39 Операција »Кугелблиц« била је саставни дио циклуса операција на тлу Југославије, које су Нијемци предузели да би разбили снаге НОВЈ у залеђу обале и ослободили комуникације које из унутрашњости изводе на јадранску обалу. Поред тога, она је требало да одбаци партизанске снаге из Санцака и источне Босне и отклони опасност од њиховог продора у Србију, која је за Нијемце била од изузетног значаја, нарочито због комуникација које су кроз њу водиле на југ — у Грчку и Алабанију.

италијанску партизанску дивизију »Гарибалди«; 3. ударна дивизија у долинама Лима, Таре и Зете (раздвојено по бригадама); 29. херцеговачка дивизија у Херцеговини, а 5. крајишка дивизија, која се налазила под привременом командом штаба 2. корпуса, била је лоцирана на одсеку Прибој—Нова Варош. Штаб 2. корпуса био је у Пљевљима, штаб 2. дивизије у Пријепољу (рејон Сељашнице), а штаб 3. дивизије у Колашину.⁴⁰

Одржавање слободне територије у Црној Гори и Санцаку у то вријеме, познавајући интересовање окупатора и разних квислинга за ове области, имало је по оцјени Врховног штаба НОВЈ и штаба 2. корпуса (били су у сталној радио-вези), поред осталог, два веома значајна стратегијска циља. Први се односио на прихват наших јединица које су се припремале за офанзивна дјјства и продор у Србију и, други, стварање ослонца на овој територији ради продора довољним снагама у Црногорско приморје и Боку Которску. Циљ је био, с једне стране, спријечити окупатора да се организује за одбрану и да нормално обавља саобраћај у овим крајевима, а, с друге, ометати и потпуно онемогућити четнике и друге квислинге да се под заштитом окупатора организују и припремају за прихват експонената и дијелова емигрантске владе и других непријатеља НОП-а и нове Југославије.

Имајући у виду та два значајна циља, поред изградње и учвршћивања народне власти, мобилизације нових бораца и формирања нових јединица, штаб 2. корпуса је диспонирао распоред јединица под својом командом онако како би могле бити најбоље употребљене против покушаја непријатеља да се пробије на ослобођену територију и разбије наше снаге. Том циљу су, у даљем току рата, све до ослобођења ових области, потчињавана оперативно-тактичка дјјства јединица 2. ударног корпуса.

Непријатељска дјјства на јединице 2. ударног корпуса и ослобођену територију коју су држале иод својом контролом, послје претходних припрема и гходила-

⁴⁰ Архив ВИИ: оперативни дневник штаба 2. ударног корпуса, св. 1, рег. бр. 32-5, к. 392.

жења крајем новембра и почетком децембра, отпочела су 3. децембра 1943. године правцем:

а) *Седма СС дивизија »Принц Еуген«*г, пошто се из долине Неретве пробила преко Невесиња и Билеће, избила је на линију Невесиње—Гацко, са које је продужила да наступа у правцу Јахорине и долине Дрине. Ова дивизија је приликом подилажења полазној зони за напад наишла на отпор јединица 29. херцеговачке дивизије на правцу подилажења, који је савладала са великим напорима и уз губитке, да би наставила покрет и дјejства ка источној Босни. Наступаће 7. СС дивизије извршено је у двије главне колоне: 13. СС пук правцем: Требиње—Билећа—Гацко, и даље преко Зеленгоре ка Фочи, а 14. СС пук правцем: Мостар—Невесиње—Улог, и даље према Јахорини и Рогатици. Дијелови ове дивизије подилазили су и као помоћне колоне од Стоца за Автовац и Гацко, преко Кобиље главе, које су се затим укључиле у главну колону на том правцу.

Тежња 7. СС дивизије да у наступању ка полазној линији Невесиње—Гацко разбије јединице 29. дивизије није се остварила, али је непријатељ успио да их привремено потисне од комуникација и да се прикупи за укључивање у операцију »Кугелблиц«. Јединице 29. дивизије су приликом насилног подилажења непријатеља избјегле његов главни удар и покушај опкољавања, вјештим маневром и нападима у позадину његових колона, као и на свим комуникацијама којима се кретао. Када се 7. СС дивизија пробила на сјевер према источној Босни, јединице 29. дивизије су наставиле борбену активност на ослабљене окупаторске гарнизоне у Херцеговини и на херцеговачке четнике који су жељели да ову ситуацију искористе за своје прикупљање и организационо сређивање.

б) *Њемачка 1. брдска дивизија* из састава 21. брдског корпуса, која је за ову операцију пребачена из Грчке, пошто се прикупила у источном Санџаку, прешла је у наступање од Сјенице према Пријепољу, Пљевљима и долини Дрине. Дивизија је била ојачана тенковима и другом моторизацијом. Подилазећи колонама (3. децембра), у долини ЈХима изнеиадила је у рејону ГХри

јепоља (3/4. децембра) јединице 2. пролетерске дивизије на овом сектору (2. пролетерску и 1. шумадијску бригаду)⁴¹ и нанијела им знатне губитке у мртвим, рањеним и заробљеним.⁴² Овај напад Нијемаца искористили су четници и милиција, покушавајући да се поново прикупе, повежу и организују, што им је дјелимично успјело само док су њемачке јединице боравиле на овом под-Ручју.

Користећи се постигнутим изненађењем јединице 1. брдске дивизије, које су наступале правцима Сјеница—Пријепоље—Пљевља, Сјеница—Нова Варош и Сјеница—Бродарево, разбиле су одбрану 2. пролетерске дивизије на правцу Пљевља и поред покушаја (4. децембра) да се непријатељ задржи у рејонима Јабуге и западно од Бродарева. Продором моторизованих дијелова у рејон Јабуга—Бабине непријатељу је био отворен пут за Пљевља. Моторизовани дијелови 1. брдске дивизије су половином дана (5. децембра) продрли у град Пљевља и принудили позадинске дијелове и јединице 2. корпуса на евакуацију овог мјеста. По избијању у долину Лима непријатељ је наступао у неколико колона: Пријепоље—Бабине, Пријепоље—Јабуга, Пријепоље—Бродарево, Бродарево—Црни врх—Матаруге. Са сектора Бродарева непријатељ је претходно одбацио дијелове 3. санџачке бригаде. Штаб корпуса у овој ситуацији пребације 2. далматинску бригаду у рејон Чајничка да затвори правац од Пљеваља ка долини Дрине.

Изненадни продор непријатеља у Пљевља и Пријепоље задао је јединицама 2. ударног корпуса у овим рејонима осјетне губитке у људству и материјалу. У Пријепољу су непријатељу пала у руке четири тенка

41 После свога формирања, у Шумадији (5. октобра 1943), 1. шумадијска бригада упућена је од стране ГШ Србије, по наређењу Врховног штаба, у Санџак у састав 2. пролетерске дивизије.

42 Укупни губици наших јединица у мртвим, несталим и заробљеним, рачунајући и припаднике италијанских јединица које су се бориле на овом сектору били су око 700—800 бораца, од којих је готово једна половина припадала 2. пролетерској и 1. шумадијској бригади. *Зборник*, II, књ. 11, док. 117, стр. 216; Ј. Вукотић, 2. *пролетерска дивизија*, Војно дело, стр. 311; оперативни дневник штаба 2. корпуса.

и шест тоиова, КОЈИ су припадали италијанским Јединицама, као и два противтенковска топа, комора и архива штаба 2. дивизије. На брзу руку из Пљеваља био је евакуисан дио материјала, муниције, оружја и хране на правцу Бурђевића Таре, оријентишући се потом према Колашину, гдје су се налазиле јединице 3. ударне дивизије.⁴³

У вези с насталом ситуацијом штаб 2. корпуса је наредио 3. дивизији, која није била обухваћена овом непријатељевом операцијом, да дио снага пребаци у јужни Санџак, на сектор Бијело Поље—Шаховићи, и затвори правац према Мојковцу и Колашину. Осталим јединицама је наређено: 2. пролетерској дивизији и италијанској дивизији »Гарибалди« да прикупе своје разбијене дијелове и да се поставе бочно дуж комуникације Пљевља—Бурђевића Тара и Пљевља—Чајнице, и спријече даљи продор непријатеља на оба ова правца. Дурмиторском одреду је наређено да затвори правац од Таре према Жабљаку и спријечи непријатеља да се пребаци на лијеву обалу и продре према Жабљаку. На основу овог наређења 3. санџачка бригада и једна бригада дивизије »Гарибалди« размјестиле су се јужно од Пљеваља да затворе правац Пљевља—Коврен—Шаховићи и да се повежу са дијеловима Бјелопољског одреда и 3. дивизије у рејону Бијелог Поља; ослабљене 2. пролетерска и 1. шумадијска бригада прикупљају се западно од Пљеваља, на простору Мељак—Челебић, са задатком да дјејствују на сектору Пљевља—Бурђевића Тара, и повежу се са 4. санџачком бригадом у рејону Челебића и 2. далматинском бригадом у рејону Мељака; да потом 2. далматинска бригада и једна бригада дивизије »Гарибалди« затворе правац Пљевља—Чајнице, и да се повежу са Лимским одредом и дијеловима 5. крајишке дивизије у долини Лима. Једна бригада дивизије »Гарибалди« налазила се на сектору Прибој—Рудо. Пета крајишка дивизија, пошто је измакла удару непријатеља у долини Дрине, пребацила се у рејон Вишеграда преко Дрине и тамо продужила дјеј-

43 Исто.

ства у саставу 3. ударног корпуса НОВЈ, који је такође био обухваћен овом непријатељском операцијом.

Пошто су Нијемци продрли од Пљеваља према Чајничу, 2. далматинска бригада је, с ослонцем на планину Љубишњу, затворила правац Пљевља—Мељак.⁴⁴

Непријатељ је дио моторизованих јединица упутио (6. децембра) из Пљеваља према Тари, а главнином снага продирао је на запад ка Чајничу и долини Дрине. До 8. децембра јединице 2. дивизије успјеле су да посједну одређене рејоне одбране правца од Пљеваља према Мељаку, Бобову и Чајничу, али њихова ефикасност није могла спријечити непријатеља да даље наступа према предвиђеном плану. Слиједићег дана он је од Бродарева продро у Бијело Поље, на сектор дијелова 3. дивизије.

У штабу 2. корпуса, који се оријентисао према слободној територији коју је држала 3. ударна дивизија, није било података за реалну оцјену даљих непријатељских намјера. Штаб је 10. децембра стигао у Колашин и подузео мјере за стабилизацију стања на фронту јединица 2. корпуса у вези с продором јаким непријатељских снага у Санџак.

Пошто је избјегла удар 5. СС корпуса, прво у долини Дрине, а затим у источној Босни 5. крајишка дивизија је маневром избјегла окружење на овом простору, па се нешто касније, ослањајући се на јединице 3. корпуса, поново упутила у правцу Санџака и Црне Горе, у вези с њеним основним задатком — продором према Србији, заједно са 2. пролетерском дивизијом.⁴⁵ Ова дивизија је у вези с наређењем Врховног штаба у октобру 1943. дошла у долину Лима и Дрине и послије ослобођења Рудог (25. октобра), Вишеграда (26. октобра) и Прибоја (29. октобра) повезала се са дијеловима 2. пролетерске дивизије на простору Прибој—Нова Варош—Пријепоље, па је потом продужила дјejство према Златибору и Новој Вароши на правцу Србије, борећи се успутно са недићевцима, четницима и Бугарима. Међутим, даље наступање омела јој је операција »Кугелблиц« (4—16. децембра), па је била принуђена да проми-

44 Поменуто дјело Ј. Вукотића, стр. 3№—317.

45 *Војна енциклопедија*, св. 6.

јени иравац и да се врати у источну Босну, правцем Пријепоље—Прибој—Вишеград—планина Деветак.⁴⁶

У погледу изненађења које је непријатељ постигао у Санцаку, код Пријепоља и Пљеваља, може се закључити да је, поред небудности штаба 2. дивизије и потчињених јединица на том сектору, било пропуста и у штабу 2. ударног корпуса, јер су штабови имали неке елементе који су им пружали могућност да претпоставе овај непријатељев напад. У дневнику штаба корпуса види се да је непријатељска авијација, непосредно пред напад, извињала правац Сјеница—Пријепоље—Пљевља—Чајнице—Фоча, а 3. децембра се располагало и подацима о концентрацији јачих снага непријатеља на простору Сјеница—Пријепоље. Из расположивих података штаб корпуса није извукао одговарајуће закључке ни упутио упозорење својим јединицама.

Непријатељ је успио (9. децембра) да се мањим дијеловима пребаци преко Таре, код Бурђевића Таре, и настави извињање према јединицама Дурлшторског одреда. Међутим, због притиска наших јединица на комуникацији Пљевља—Бурђевића Тара, наредних неколико дана повукао се са овог правца према Пљевљима.

Истог дана, јужно од Бијелог Поља, под командом штаба 3. дивизије два батаљона 4. пролетерске бригаде и 2. бригада дивизије »Гарибалди« затварали су правац Пријепоље—Бродарево—Бијело Поље; два батаљона 6. црногорске бригаде налазила су се на простору Шаховићи—Павино Поље; а 1. бригада дивизије »Гарибалди« на сектору Мојковац—Шаховићи. Дијелови 3. санџачке бригаде били су на сектору Коврен—Тулово, јужно од Пљеваља. Јединице на овом сектору биле су обједињене командом команданта 4. бригаде, Љуба Вучковића. Када је непријатељ, 4. децембра, напустио Бијело Поље и повукао се ка Бродареву, 4. бригада је ушла у Бијело Поље; затечене четнике и милицију растјерала је и нанијела им губитке од око 100 мртвих и заробљених.

46 Исто.

БОРБЕНА ДЈЕЈСТВА ЈЕДИНИЦА 2. УДАРНОГ КОРПУСА
НА СЕКТОРУ ЈУЖНОГ САНЦАКА И ДОЛИНЕ ЛИМА

Продором њемачких снага почетком децембра 1943. од Сјенице преко Нове Вароши и Пријепоља према Пљевљима и долини Дрине и избијањем њихових дијелова на Рату, према Жабљаку, и у Бродарево, према Бијелом Пољу, област јужног Санцака и правац према Мојковцу и долини Таре били су угрожени.

Послије напуштања Пљеваља (5. децембра), 2. пролетерска дивизија је повукла јединице на лијеву обалу Нехотине, док се 5. крајишка дивизија — која је, последије пруженог отпора непријатељу код Прибоја (6. децембра), била оријентисана према Новој Вароши — повукла према Вишеграду и пребацила на лијеву обалу Дрине да избјегне удар 1. брдске дивизије и јединица 5. СС корпуса, које су наступале на том правцу.

Оцјењујући значај јужног Санцака и долине Таре, штаб 2. ударног корпуса наредио је штабу 3. дивизије да појача одбрану јужног Санцака.

На основу тог наређења, а у вези са наведеном ситуацијом, штаб 3. дивизије је извршио помјерање неких својих јединица из долине Таре и Лима и груписао их у јужном Санцаку, за одбрану правца према Мојковцу: 4. пролетерска бригада је из Берана довела свој 5. батаљон на сектор Слијепач Мост—Бијело Поље, гдје се већ налазио њен 3. батаљон, који се повукао из Бијелог Поља (7. децембра), и дијелови Бјелопољског одреда; 6. бригада је свој 1. и 3. батаљон пребацила из долине Таре (Матешево—Колашин) на сектор Мојковац—Слијепач Мост. На мјесто помјерених батаљона у Беране је из Андријевице дошао један батаљон 4. бригаде, а из Лијеве Ријеке у Матешево батаљон 6. бригаде, док је њен батаљон из Братоножића дошао у Лијеву Ријеку. Остали дијелови 3. дивизије остали су и даље на правцима које су затварали заједно са дијеловима Зетског и Комског одреда.⁴⁷

За помјерање јединица 3. дивизије било је потребно извјесно вријеме, али је оно извршено што се најбрже

47 Р. Вукановић, поменуто дјело, стр. 251/2.

могло и било је подржао и обезбијеђено јединицама које су се већ налазиле на правцу Бијелог Поља (један батаљон 4. бригаде и Бјелопољски одред).

Штаб 3. дивизије је у овој ситуацији главну пажњу посветио одбрани јужног Санцака и правца према Мојковцу, очекујући напад од Пљеваља и Бродарева. Спречавање да непријатељ продре у долину Таре јужно од Мојковца и у област Колашина и Васојевића био је у овом тренутку основни задатак његових јединица. Према Подгорици и долини Зете остављене су мање снаге дивизије: 5. црногорска бригада и дијелови Зетског одреда, пошто у том тренутку није било знакова да ће непријатељ и са овог правца извршити напад на ослобођену територију, а осим тога он је у ово вријеме био ангажован према Ударној групи батаљона ове дивизије, која је дјејствовала на територији лешанске и ријечке нахије и дуж комуникације Подгорица—Цетиње.

Груписањем четири батаљона из 4. и 6. бригаде и цијелова Бјелопољског и Комског одреда на сектору Мојковац—Бијело Поље, брањена област јужног Санцака била је довољно обезбијеђена, тим прије што су остале јединице корпуса, чим се непријатељ издужио на комуникацијама, отпочеле са бочним нападима: Пљевља—Бурђевића Тара, Пљевља—Коврен, Пљевља—Пријепоље и Пљевља—Чајнице.

Поред батаљона 4. и 6. црногорске бригаде, у овој области су се налазили дијелови 3. санџачке бригаде, Бјелопољског одреда и 1. италијанске бригаде дивизије »Гарибалди«, тако да су ове снаге биле довољне да заштите правце према Мојковцу и Беранама. За координацију дјејстава свих јединица на сектору Коврен—Мојковац—Бијело Поље формирана је привремена команда сектора (командант сектора Вељко Жижић, командант 6. црногорске бригаде).

Пошто су се пребацили на сектор Мојковац—Бијело Поље, батаљони 3. дивизије (4. и 6. бригаде) са осталим јединицама овог сектора извршили су напад на непријатеља (Нијемце, четнике и милицију), који је био избио у правцу Мојковца на положаје: Мједено брдо—Драшковина—Павино Поље—Лековина—Ков-

рен, и у четвородневним борбама (10—13. децембра 1943) принудиле га на одступање према Пријепољу, Бродареву и Пљевљима. У овом нападу који је извршен правцима Бијело Поље—Бродарево и Слијепач Мост—Коврен, с једне и друге стране пута, непријатељ је имао око 30 мртвих, већи број рањених и преко 100 заробљених, док су губици наших јединица били око 30 мртвих и рањених.⁴⁸

Пошто су одбациле непријатеља са линије Коврен—Бијело Поље, наше јединице су се према њему размјестиле на положајима: Добриње—Миоча—Бијело Поље (батаљони 4. бригаде), Мојковац—Шаховићи (батаљони 6. бригаде), Градина—Крупица (3. санџачка бригада), Рогујевац—Пријесничко брдо (Бјелопољски одред) и Коврен-ЈТепенац—Мојковац (1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди«).

Примјењујући маневар и избјегавајући држање положаја по сваку цијену, јединице 2. корпуса на овом сектору нападале су колоне и мање групе непријатеља, одбијале његове испаде, онемогућавале прикупљање и инфилтрацију четника који су покушавали да искористе присуство њемачких јединица.

Прва брдска дивизија је усмјерила главнину својих снага у оквиру операције према источној Босни, остављајући у Санџаку само своје мање дијелове, четнике и милицију. То је пружило могућност за све већу активност јединицама 2. корпуса, али је још било неизвјесно да ли ће Нијемци своје јединице вратити из источне Босне за удар преко Санџака и Црне Горе, према јединицама 3. ударне дивизије.

Задржавање слободне територије у Црној Гори и Санџаку и њено обезбјеђење било је од значаја не само за даље учвршћење и изградњу народне власти послје одлука АВНОЈ-а и ЗАВНО-а него и за њену организацију и припрему као оперативне базе за прикупљање на њој снага НОВЈ, намијењених за постепени продор према Србији.

⁴⁸ *Зборник*, т. III, књ. 6, док. 169: бојча релација шта-ба 6. црног. бригаде, док. 170: извјештај штаба 3. дивизије од 18. XII 1943. штабу 2. ударног корпуса.

У вези са оваквом намјеном и условима који су настали непријатељском офанзивом преко Санџака и губљењем дијела слободне територије, током зиме наше јединице предузимају разноврсне облике акција на комуникацијама које је непријатељ користио за саобраћај, контролу ослобођење територије, њено обезбјеђење, што је онемогућило окупацију осталог дијела територије и принудило непријатеља да се, углавном, пасивно брани на појединим тачкама дуж ових комуникација.

Јединице 2. ударног корпуса су вршиле изненадне, по мјесту и времену, нападе, прекидале везе и ометале саобраћај њемачких јединица, откривале и уништавале групе четника. Кроз многобројне и перманентне акције створиле су услове да се потпуно војнички и политички учврсте у овој области и да је задрже под својом контролом.

Задатак наших снага у овој области био је олакшан и постепеним упућивањем, током зиме, јединица да врше продоре у друге, још неослобођене крајеве — стару Црну Гору, Црногорско приморје и подручја источно од Лима — што је привлачило пажњу непријатеља и везивало његове снаге на тим правцима.

Одговарајућим распоредом на широј просторији ослобођене територије у долинама Таре, Лима, Мораче и Зете и продором дијелова на овом подручју, све јединице 2. ударног корпуса су успјешно извршавале постављене задатке.

Међутим, током зиме непријатељ је покушавао да на сектору Санџака мањим и јачим испадима одбаци и разбије наше јединице. Тако су непријатељске снаге (26. децембра) прешле у напад од Бродарева и потиснуле дијелове 4. црногорске бригаде према Гостуну. Неколико дана касније, једна колона, састављена од четника и милиције, дошла је од Пријепоља, десном обалом Лима, до с. Тутића и Врбнице, али је била задржана (30. децембра), а потом, наредног дана, одбачена уз губитке.

Нијемци и четници су извршили напад (31. децембра) и на дијелове 3. санџачке бригаде на правцу Кози-

це—Камена Гора, али су противнаиадом наших јединица са овог сектора током дана одбачени за Пљевља, претрпјевши губитке од око 60 погинулих и рањених, док су дијелови 3. дивизије имали 11 мртвих и рањених.⁴⁹

Очигледно је да је дјејство наших јединица током децембра у јужном Санцаку осујетило покушаје непријатеља да јачим дијеловима избије на Тару да би осигурао покрет својих главних снага од Пријепоља, преко Пљеваља, према Чајничу и долини Дрине, као и да ову област стави под четничко-милицијску контролу, пошто из ње потисне јединице 2. корпуса. Наиме, дјејства 1. брдске дивизије у овој операцији била су усмјерена према источној Босни, али су њени мањи дијелови продри у долину ЈТима и у рејон Пљеваља са циљем да створе повољне услове за заузимање полазних положаја за наступање у источну Босну.

Четници су се узалуд надали да ће њемачке јединице успјети да потисну партизанске снаге из Санцака и Црне Горе, те да ће се поново организовати и учврстити у овој области. Ради обезбјеђења комуникације и везе између источног Санцака и Босне (долине Дрине) Нијемци су оставили своје јединице у гарнизонима у Пријепољу и Пљевљима, одакле су повремено подузимали испаде према нашим јединицама десно и лијево од комуникације Сјеница—Нова Варош—Пријепоље—Пљевља. У тим дјејствима, у недостатку сопствених снага, користили су муслиманску милицију и четничке групе, које су на брзину прикупљали. У тежњи да ову комуникацију обезбиједи за редован саобраћај својих трупа, непријатељ је направио неколико дубљих испада и продора и на правцу Бијелог Поља и МојкоЕца, од Пријепоља и Пљеваља, али је противнападима јединица 2. Корпуса, односно 3. дивизије и Бјелопољског одреда, као и дијелова дивизије »Гарибалди«, задржаван и потискиван према овој комуникацији, на коју су са сјевера, на релацији Сјеница—Пријепоље вршиле снажан притисак јединице 2. пролетерске дивизије.

49 Исто.

Штаб 2. ударног корпуса је наредио (30. децембра) својим јединицама да непрекидним акцијама блокирају комуникацију Сјеница—Пријепоље—Пљевља—Чажнице—Горажде и онемогућиле прикупљање разбијених четника у овој области, који су се активирали када су Нијемци предузимали испаде и нападе на наше јединице.

Пошто је у састав 3. дивизије укључена 7. црногорска бригада, која је формирана 30. децембра 1943. године, штаб ове дивизије је наредио помјерање својих јединица и ојачао одбрану у јужном Санцаку, гдје је довео ову нову бригаду на сектор Бијелог Поља. У почетку је она заузела распоред Слијепач Мост—Шаховићи, гдје је смијенила батаљоне 6. црногорске бригаде, која је упућена у рејон Никшића и Грахова, да би нешто касније ступила у састав Приморске оперативне групе.

Седма црногорска бригада је првобитно била одређена да заузме положаје на десној обали Лима између Бистрице и Ивања и затвори правце од Пештера, Сјенице и Бродарева, док је за затварање правца од Рожаја и Пештера упућена на просторију с. Горажде—Бабино—Годочеле—Радуловићи, сјеверно од Берана, 1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди«, која је тада била у саставу 3. дивизије, гдје су се налазили и два батаљона 4. пролетерске бригаде. Али, због испада непријатеља почетком јануара 1944. године од Пљеваља и Пријепоља према 3. санцачкој бригади, дијеловима Бјелопољског одреда и 4. пролетерске бригаде, 7. бригада упућена је (8. јануара) на сектор Мојковца, који су до тада држали батаљони 6. црногорске бригаде, с тим да се повеже са 3. санцачком бригадом на правцу Коврена и Јабукe. Контролу десне обале Лима у рејону Бијелог Поља преузели су батаљони 4. пролетерске бригаде и Бјелопољског одреда.

Пребацивањем 7. црногорске бригаде из долине Таре на сектор Бијелог Поља 3. дивизија је имала главнину својих снага у долини Лима и јужном Санцаку и затварала је правце од Пријепоља и Сјенице, док су њени дијелови са Комским одредом и дијеловима дивизије »Гарибалди« затварали правце од Рожаја, Плава и Гу-

сиња, а њеиа 5. црногорска бригада била је на сектору Подгорица—Даниловград.⁵⁰

Из рејона Бијелог Поља 7. црногорска бригада прешла је на правац који су покривали батаљони 6. црногорске бригаде и, пошто је заузела распоред на сектору Слијепач Мост—Шаховићи, повезала се са 3. санџачком бригадом, коју је непријатељ потиснуо (6. и 7. јануара) са Коврена и Црног врха. Заједно са овом бригадом, батаљонима 4. црногорске бригаде и Бјелопољског одреда напала је непријатеља (12. јануара) на линији Црни врх—Слатина, којом је био овладао, и одбацила га ка Бродареву.⁵¹

Непријатељ је поново напао (16. јануара) наше јединице на линији Коврен—Бијов гроб—Драшковина—Слатина, на правцу Шаховића, али је услјед отпора и противнапада јединица овог сектора напустио положаје које је током дана био заузео, а слиједећег дана је извршио даље повлачење под притиском наших снага. Међутим, непријатељ је и наредних дана предузимао испаде и нападе, да би ослабио и спријечио притисак наших јединица према Пријепољу и у Пљевљима, односно према цести која повезује ова мјеста. Он је напао (19. јануара) дијелове 4. пролетерске бригаде јужно од Бродарева и заузео Гостун, а на правцу 7. бригаде Бијов гроб, али је противнападом дијелова ових двију бригада (19/20. јануара) потиснут на оба правца.

Пошто је крајем јануара 1944. године, због извршене реорганизације у саставу јединица 2. корпуса, 7. црногорска бригада повучена из Санџака и прешла на сектор према Подгорици, то је одбрану ове области у наредном периоду, током зиме, преузела 3. санџачка бригада, која је крајем јануара привремено ушла у састав 3. дивизије. Она је током 29. јануара заузела распоред Маоче—Лековина—Граб—Шаховићи, и на тај начин затворила правац од Пљеваља и Пријепоља према јужном дијелу Санџака и Мојковцу. На овом секто-

⁵⁰ *Зборник*, т. III, књ. 6, док. 196: наређење штаба 3 дивизије од 31. XII 1943.

⁵¹ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3. дивизије.

ру успјешно је одбијала непријатељске испаде, уништавала четничке групе и милицију, вршила мобилизацију и попуно батаљона, обучавала нове борце и политички дјеловала у народу. Током фебруара 3. бригада успјешно је одбила неколика непријатељска напада од правца Бродарева (5. и 6. фебруара), и задржала контролу ове области током зиме.

Непријатељ је у јануару 1944. и касније вршио притисак и према дијеловима 3. дивизије на сектору Беране—Андријевица.

На простору с. Петница—Трпези, источно од Берана, прикупило се око 1.500 непријатељских војника — албанских милиционера (21. и 22. јануара), са циљем да изврше напад на Беране. Дијелови 4. црногорске {1. и 4. батаљон) и 1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди« напали су (22/23. јануара) непријатеља на овој просторији и у току дводневних борби (23 и 24. јануара) принудили да се повуче у Рожаје уз губитке од око 160 мртвих и рањених, док је 4. пролетерска бригада имала 14 погинулих и 37 рањених бораца.⁵²

Албанска милиција из Плава и Гусиња (око 1.500 људи) и четници из Врмоше (око 600 људи) извршили су напад (24. јануара) од Мурине и преко Коњуха према Андријевици на дијелове Комског одреда и дивизије »Гарибалди«. Четврта бригада је интервенисала са својим батаљонима (2. и 5) из рејона Берана, Андријевице и Матешева, преко Трешњевица у правцу Коњуха, па су извршили напад (25. јануара) заједно са дијеловима Комског одреда на непријатеља, који је био избио на прилазе Андријевици, разбили га и принудили да се повуче у правцу Мурине, Зелетина и с. Кута. Непријатељ је и на овом сектору претрпио губитке од око 60 мртвих, више рањених и 63 заробљена припадника непријатељских јединица.⁵³

Маневарска дјејства јединица 2. ударног корпуса у овом периоду зиме деконцентрисала су непријатељске снаге у Санцаку. Непријатељ није могао задобити

⁵² Зборник, т. III, књ. 7, док. 25: извештај политичког комесара 4. боикаде од 25. I 44.

⁵³ Исто, док. 31: извештај штаба 4. црн. бригаде од 29. I 44.

контролу у овој области, нити омести развој НОП-а, мобилизацију и бројни пораст јединица НОВ, њихову разноврсну активност. На ослобођеној територији коју су браниле јединице 2. ударног корпуса дјејствовали су самостално и у садјејству са овим јединицама партизански одреди, организационо учвршћени и бројно ојачани.⁵⁴

Ова територија остала је под контролом наших јединица и постала организована оперативна база, са које су већ током зиме упућиване наше јединице источно од долине Лима и према Србији.

Задаци који су били постављени пред јединице 2. корпуса у Санцаку и долини Лима, као и према Подгорици и долини Зете, и у старој Црној Гори, били су успјешно извршени. У свим овим акцијама са успјехом су садјејствовали партизански одреди као и јединице италијанске дивизије »Гарибалди«, нарочито њена 1. бригада. Док је 3. дивизија дјејствовала главном снага у јужном Санцаку и долини Лима, остале јединице корпуса су дјејствовале: 2. пролетерска дивизија источно од Лима, последије заузимања Нове Вароши (29. децембра) на комуникацији Сјеница—Пријепоље; јединице дивизије »Гарибалди«, са 3. и 4. санџачком бригадом, на комуникацијама Пријепоље—Пљевља и Пљевља—Чајнице, с тим што су њени дијелови са Комским одредом обезбјеђивали из рејона Андријевце правце од Пећи, Плава и Гусиња.⁵⁵

У области старе Црне Горе дјејствовала је група батаљона 3. дивизије, док је 29. херцеговачка дивизија вршила интензивна дјејства на цијелом оперативном подручју Херцеговине, садјејствујући нешто касније дијеловима Приморске оперативне групе и Никшићког одреда.

⁵⁴ Средином јануара 1944. постојали су на територији 2. корпуса у Санцаку и Црној Гори слиједећи партиза ски одреди: Дурмиторски, Комски, Ловће ски, Зетски, Никшићки, Бјелопољски и Пљевљски. Касније, краће вријеме био је и Колаши ски НОПО (3. II—15. III), чије је људство ушло у састав 9. црногорске бригаде.

⁵⁵ Арх. ВИИ, к. 754, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3. дивизије.

Поред низа мањих и већих акција: препада и напада на непријатељеве дијелове и посаде и спречавања и одбијања његових испада и напада, наше јединице су вршиле мобилизацију, политички дјеловале на ослобођеној територији, помажући разноврсним формама рада органа народне и војно-позадинске власти у организацији, учвршћивању и обезбјеђивању територије, спроводећи истовремено интензиван војнички и политички рад у оквиру јединица.

Зимски услови: велика хладноћа и дубок снијег, нарочито у сјеверном дијелу Црне Горе, у долини Таре и Лима и у јужном Санцаку, ометали су дјејства већих размјера, и непријатељу и нашим јединицама, али и у тим условима јединице 2. корпуса су испољиле висок степен издржљивости, покретљивости и упорности, онемогућавајући непријатеља да такве услове искористи захваљујући бољој опреми својих трупа. Противдјејствујући, углавном, у бок и позадину њемачким снагама у операцији »Балкански кланац« на правцу Подгорица—Колашин, а затим, у току извођења операције »Кугелблиц«, у долини Лима и јужном Санцаку, јединице корпуса спријечиле су окупатора да оствари циљеве које је у овој области био поставио овим операцијама. Сви испади Нијемаца, четника и милиције од Пријепоља, Пљеваља, Плава и Гусиња завршили су се њиховим потпуним неуспјехом, јер нијесу успјели да дубље продру на ослобођену територију, да се задрже на њој, разбију наше јединице и обезбиједе неометан саобраћај основним комуникацијама ове области.

Оваквим дјејствима била је обезбијеђена релативна стабилност слободне територије у Црној Гори и Санцаку и омогућено да се на њој током зиме изврше одговарајућа преформирања, формирања нових јединица и команди, регрупација снага и припрема за прољећна дјејства већих обима и ширег маневра.

Четници су током зиме највећим дијелом били поражени као организоване формације. Њихове групе које се нијесу успјеле склонити у окупаторске гарнизоне, скривале су се по земуницама и у забаченим мјестима, али су по траговима и снијегу откриване,

уништаване или заробљаване од потјерних одјељења и одреда, које су наше јединице формирале у ту сврху.

У долини Зете и области западно од ње временски услови су те зиме били повољни, углавном без снијега, што су наше јединице користиле за сталну активност. Непријатељ није био толико јак да у овом периоду, послије неуспјешне операције »Балкански кланац«, преузме обимније подухвате и у овој области он се ослањао на своје утврђене гарнизоне дуж комуникација Подгорица—Никшић—Грахово и Подгорица—Цетиње—Котор, које је готово редовно користио, са повременим прекидима услјед напада наших јединица.

У овом периоду извршене су у јединицама 2. корпуса неке организацијско-формацијске попуне и промјене у складу са општим развојем Народноослободилачке војске. Тако је поред нових формирања, током зиме, на основу одлуке ЦККПЈ извршена реорганизација политичких одјељења на тај начин што су политодјели бригада, због кадровских потреба новоформираних јединица укинута, а мјесто њих су формирана политичка одјељења дивизија. У вези са оваквом измјеном у раду политичких органа, у дивизијама је формиран дивизијски партијски комитет, који су сачињавали замјеници политичких комесара. Политички комесари дивизија су по функцији били чланови дивизијског комитета.⁵⁶

Промјене у партијско-политичким органима ојачале су партијску организацију и партијско-политички рад у дивизијама, позитивно утицале на развијање дисциплине и будности чланова Партије и осталих бораца и старјешина. Још већа пажња је била посвећена организацији партијских и других курсева по јединицама, васпитању и омасовљењу СКОЈ-а, раду на терену, политичком и културном уздизању бораца и руководиоца — кроз предавања и друге форме рада.

У овом периоду у ослобођеном Колашину одржано је (16. фебруара 1944) Друго засиједање Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне

⁵⁶ *Зборник*, т. III, књ. 6, док. 158: упутство политкомесара 2. К од 13. XII 43.

Горе и Боке. Послије анализе дотадашњег рада Извршног одбора, изнијети су успјеси у развоју НОБ-е црногорског народа и истакнута потреба даље мобилизације, стварања нових бригада и учвршћивања морално-политичког јединства народа. Дата су упутства за рад школа, аналфabetских течајева, домова културе, библиотека, читаоница и културно-умјетничких група. Константовано је да у осам (од 11) срезова постоје срески НОО, да је изабрано 50 општинских и више стотина сеоских народноослободилачких одбора. Дата су упутства о координацији рада НОО, позадинских органа власти, оперативних јединица и антифашистичких организација. Поред осталог, на скупштини су прихваћене и поздрављене одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а.⁵⁷

ПРОДОР И ДЈЕЈСТВА УДАРНЕ ГРУПЕ БАТАЉОНА 3. УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ У ОБЛАСТИ СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Крајем 1943. и почетком 1944. године Црногорско приморје и Бока Которска са залећем добијају већи политичко-оперативни значај, не само због ангажовања њемачких снага него и због упорних настојања четника да прикупе своје разбијене дијелове из Црне Горе, Санџака и Херцеговине ради повезивања са западним савезницима, чије су им искрцавање на овом одсјеку јадранске обале обећавали британски савјетници у четничким штабовима.

Упознат са ситуацијом, Врховни командант је наредио штабу 2. ударног корпуса да у те области упути јаче снаге ради дјејства против окупатора и четника у Црногорском приморју и Боки Которској, а затим да с одговарајућим снагама садјејствује јединицама 29. дивизије према јадранској обали, на простору између Боке Которске и Неретве.⁵⁸

Иако свјестан значаја поменутих области као мобилизацијске базе и оперативног подручја, штаб 2. кор-

57 Стенографске биљешке са Другог засиједања ЗАВНО Црне Горе и Боке.

58 Архив ВИИ, к. 394, рен бр. 4/: књига депеша 2Д.

пуса у то вријеме иије имао јачих снага које би упутио према Црногорском приморју. Прибјегао је привременом рјешењу док се не створе услови за упућивање јачих снага. Наредио је штабу 3. ударне дивизије да формира Ударну групу (УГ) од три батаљона и упути је на територију Ловћенског и Зетског партизанског одреда.⁵⁹ Пред УГ, којој су у оперативном погледу били потчињени дијелови ових одреда, постављени су слиједећи задаци: чишћење Љешкопоља, Рваша, Бокова, Косијера и Угања од четника и разбијање њиховог упоришта у Црмници, спровођење мобилизације, учвршћење и попуна Ловћенског и Зетског одреда, успостављање народне власти, ометање саобраћаја непријатељу на комуникацијама Подгорица—Цетиње и Будва—Цетиње.⁶⁰

Иако су наређењем штаба корпуса и штаба дивизије одређени конкретно и детаљно задаци Ударне групе и вријеме њеног задржавања (30 дана), њеном штабу је дата сугестија да покрете и дјелства батаљона саображава ситуацији на терену.

Иако је формирање Ударне групе наређено 13. новембра 1943, то је учињено тек крајем новембра због ангажовања у борбама на правцу Бродарево—Бијело Поље оних батаљона који су били предвиђени за Ударну групу.

Крајем новембра 1943. батаљони Ударне групе су се пребацили на десну обалу Зете код Слапа, у рејон Даниловграда. На правцу кретања према љешанској и катунској нахији разбили су мање групе четника, а на комуникацији Подгорица—Ријека Црнојевића уништили мању њемачку колону.⁶¹

Нијемци су на продор Ударне групе реаговали са правца Цетиња и Подгорице, али су после дводневних борби били одбачени, па се Ударна група преба-

59 У ударну групу укључени су два батаљона 4. и један бат. 5. црног. бригаде.

60 *Зборник*, док. НОР-а, т. III к. 6, док. 80: наређење штаба 2.К од 13. XI 43.

61 У нападу су учествовали дијелови 181. њемачке дивизије, италијански фашисти и четници.

цила сјеверио од комуникације Ријека Црнојевића—Цетиње и упала у Доњи Цеклин и Љуботин, разбила мање четничке групе, а потом продрла у Црмницу, гдје је послје дводневне борбе савладала италијанско-четничко упориште у Брчелима.⁶² Нијемци су на то одмах одговорили концентрацијом снага у Вирпазару, на Прекорници, у Љуботињу и Суторману. Уочивши намјере непријатеља, штаб Ударне групе⁶³ је благовремено извукао батаљоне из неповољног оперативног положаја на просторију сјеверно од комуникације Цетиње—Ријека Црнојевића, одакле је извршио маневар према Његушима, Чеву и Грахову (батаљони 4. бригаде), и према Жупи доброској, Буроњима и Градцу (батаљони 5. бригаде и ЈТовћенског одреда), а затим преко љешанске нахије ка Спужу и Даниловграду.

Непријатељ је у Вирпазар и на Суторман привукао и појачања са тенковима и артиљеријом и пошао у напад, али су се јединице Ударне групе биле извукле са тог простора, па је ударио у празно. Да би заплашио становништво наклоњено НОП-у, окупатор је извршио бројне пресалије.

Крајем децембра 1943. јединице Ударне групе су поново упале у Црмницу, разбиле четнике који су се у међувремену прикупили, и — пошто су вјешто избјегле поново припремљени напад непријатеља — пребациле су се преко комуникације Ријека Црнојевића—Цетиње. Батаљони 4. бригаде, пошто су напали и разбили четничке групе и жандармеријске станице у катунској нахији, пребацили су се у Бјелопавлиће, а затим, преко Пипера и Братоножића, пошли у састав своје бригаде, која се налазила у долини Лима.

На просторији старе Црне Горе и даље је остао један батаљон 5. бригаде са батаљонима Ловћенског и Зетског одреда, све до доласка јединица Приморске

62 У Брчелима је избачено из строја око 300 непријатељских војника, међу којима убијено 38 италијанских фашиста и 13 четника, а остатак посаде је заробљен. 36. III, к. 6, д. 170.

63 У штаб УГ одређени су: за команданта Нико Стругар, а за политичког комесара Војо Николић.

оперативне групе у ову област. Прије напуштања ове територије 4. батаљон 5. бригаде са дијеловима Ловћенског одреда напада четнике и Нијемце дуж комуникације Подгорица—Ријека Црнојевића, а дијеловима Зетског одреда — четнике на десној обали Зете у даниловградском срезу, а. потом садјејствује 6. црногорској бригади у нападу на Грахово (1. фебруара), па се и он послѣје неколико успјешних акција на том подручју — пребацује на лијеву обалу Зете у састав јединица 3. дивизије.

Изненадном појавом и вјешто изведеним акцијама Ударна група батаљона 3. дивизије разбила је структуру окупаторско-квислиншке власти у љешанској, рибничкој и црмничкој нахији, осим у Ријечи Црнојевића, Вирпазару и Цетињу. Везе између окупаторских гарнизона, жандармеријских станица и четничких група биле су покидане, а главна упоришта четништва растројена. Непријатељ је у тим борбама имао веће губитке, док су губици Ударне групе, захваљујући изненадним и брзим акцијама и успјешно изведеним маневрима, били знатно мањи.⁶⁴

Земљиште на којем су дјејствовале јединице Ударне групе тешко је проходно, са много вртача, увала и крашких поља (цетињско, граховско, његушко и драгаљско). Поред Ловћена и Румије, ту је и неколико мањих планина: Лисац, Гарач, Коритник и друге. Преко ове територије укрштају се колски путеви: Подгорица—Цетиње, Даниловград—Чево—Чекање, Рисан—Грахово—Вилуси, Цетиње—Котор, Цетиње—Будва, Вирпазар—Бар, које је непријатељ користио за пребацивање трупа, артиљерије и тенкова. Такви земљишни услови отежавали су маневар нашим и непријатељским јединицама, нарочито када су се кретале изван комуникација. Наши борци (4. бригаде и Ловћенског одреда), као извршни познаваоци тога краја, вјешто су савлаћивали теренске препреке и успјешно узнемиравали непријатеља и наносили му осјетне губитке. Па ипак, снаге Ударне групе нијесу биле довољне да дефинитивно консолидују позиције народноослободилачког покрета и да изврше крупније оперативне задатке који су се пред наше

јединице постављали у то вријеме у тој области. Али, она је створила повољне услове за долазак наших јачих снага у ове крајеве.

БОРБЕКА ДЈЕЈСТВА У ДОЛИНИ МОРАЧЕ И ЗЕТЕ НА СЕКТОРУ ПОДГОРИЦА—ДАНИЛОВГРАД

Услијед честих промјена ситуације на појединим секторима и задатака јединица у вези с тим, вршено је током зиме чешће њихово помјерање, пребацавање са једног правца на други. Ово је било изазвано и формирањем нових бригада и њиховим укључивањем у борбени распоред осталих јединица 2. ударног корпуса. Оваква помјерања вршена су и на овом сектору гдје су се у појединим периодима смјењивала 5, 6. и 7. црногорска бригада, односно дијелови тих јединица.

Долина Зете и Мораче између Подгорице и Даниловграда била је погодна за зимска дјејства и боравак наших јединица, јер те зиме овдје готово није ни било снијежних падавина. Оне су биле размјештене на територији Куча, Пипера и Бјелопавлића, одакле су затварале правце од Подгорице, Спужа и Даниловграда, гдје су се стално налазиле окупаторске посаде и ометале саобраћај између ових мјеста.

Кршевито-брдска област на којој су биле размјештене јединице 3. дивизије доминирала је долином Зете и Мораче и пружала погодности за одбрамбена дјејства, као и за извлачење са овог терена ка масивима Жијева, Комова, Каменика, Маглића и Прекорнице. Кањон Мораче био је непогодан за покрет и маневарка изворном дијелу ове ријеке, али погодан да се малим снагама затвори и спријечи продор непријатеља у област Роваца и Доње Мораче.

На сектору Подгорица—Даниловград током зиме су се изводиле мање или веће акције различитог интензитета, али не такве које би непријатељу пружиле преимућство да потисне наше јединице из ове области.

Задатак јединица на овом сектору био је: да онемогуће испаде непријатеља из долине Зете и Мораче

према слободној територији, да врше нападе и препаде на четнике који су се налазили на десној обали Зете у непосредној околини Подгорице, Спужа и Даниловграда, ослањајући се на одбрану окупаторских гарнизона, да врше разне диверзије на комуникацијама и нападе на непријатељски саобраћај у овој области.

За вријеме боравка Ударне групе западно од долине Зете јединице на овом сектору су притиском према непријатељским гарнизонима олакшавале њена дјелства, а затим је, по повратку са овог терена, прихватиле у рејону Бјелопавлића, на лијевој обали Зете. Поред тога, јединице су на овој просторији мобилисале борце и прихватале оне који су долазили из градова и са још неослобођене територије, и помагале учвршћивању народне власти и војно-позадинских органа. По селима су одржавани састанци и конференције, а у јединицама је текао интензиван политички и војнички рад и обука војника и старјешина.

Другом половином новембра 1943. на овом сектору је владало релативно затишје. Поред 5. црногорске бригаде, ту су се налазили и дијелови Зетског одреда. Повремене испаде Нијемаца и четника према Пиперима и Бјелопавлићима на лијевој обали Зете ове наше јединице су успјешно одбијале, наносећи им губитке у мртвим и рањеним: у нападу 21. и 27. новембра непријатељ је имао око 30 погинулих и више рањених.⁶⁵

Током децембра 1943. такође није било јачег ангажовања непријатеља према нашим јединицама у долини Зете. Било је само неколико испада почетком мјесеца, срачунатих на онемогућавање продора наше Ударне групе у љешанску и катунску нахију, које су јединице Зетског одреда и 5. црногорске бригаде противнападима одбиле. Непријатељ је (1. децембра) направио испад од Подгорице и Спужа и потиснуо наше јединице из Доњих Црнаца, Лопата и Церовица, упао у ова села,

64 Од 28. XI 1943. до 15. I 1944. на сектору дјејства УГ непријатељ је имао: око 700 погинулих Нијемаца, италијанских фашиста и четника и већи број рањених и заробљених. (Архив ВИИ, к. 754, пер. бр. 27/4: днев. к-та 3. дивизије.)

65 *Зборник*, т. III књ. 6, док. 101 и 129: извјештаји 5. бригаде и Главног штаба.

попалио иеке куће и од затечених мјештана одвео таоце. Противнападом наших јединица непријатељ је истог дана био принуђен да се повуче у своје гарнизоне. Дијелови 5. бригаде напали су (3. децембра) једну њемачку колону од 15 камиона на комуникацији Даниловград—Никшић, на одсјеку пута Крст—Стубица, и нанијели јој губитке од око 60 мртвих и рањених, при чему је уништено 11 камиона. Наши губици у овој акцији били су 10 мртвих и рањених.⁶⁶

Батаљони 6. црногорске бригаде (2. и 4) и дијелови 5. бригаде су у времену од 2. до 6. децембра прокрстарили простором Куча и Брскута и протјерали групе четника које су се овамо вратиле послје повлачења 5. бригаде са овог терена ради упућивања на други правац. Остали батаљони 6. бригаде вршили су у то вријеме чишћење Прекобрђа од заосталих група четника које су се у овом рејону сакривале.

Послје акције против четника у Кучима батаљони 6. бригаде су се повукли (5—8. децембра) у Братоножиће, а отуда преко Пелева бријега у Лијеву Ријеку. На територији Куча остали су мањи дијелови Зетског одреда, па је 5. бригада свој батаљон из Братоножића помјерила ка овим дијеловима, да би се онемогућило убацивање четничких група из рејона Подгорице према Медуну и Фундини ради повезивања са овим кучким селима, што су оне и чиниле када су осјетиле присуство наших мањих снага у Кучима.⁶⁷

У вези са продором непријатеља од Сјеице у Пријепоље и Пљевља, почетком децембра, штаб 2. корпуса је издао упутство штабу 3. дивизије о поступку у случају продора непријатеља на ослобођену територију: »У случају да вас непријатељ потисне, односно да загосподари извјесним ослобођеним градовима, ви ћете извршити прегрупацију ваших бригада тако да: једна бригада остане на територији Васојевића — 4. пролетерска бригада, која најновијим наређењем Врховног штаба поново улази у састав 2. пролетерске дивизије,

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ *Зборник*, т. III, к. 6, док. 133: наређење штаба 3. корпуса од 5. XII 1943.

а остале двије бригаде иа територији Кучи—Пипери—Бјелопавлићи—Бањани—Грахово. Дивизија ће у том случају дјејствовати на партизански начин... Слободну територију држати уз јаче борбе, а у случају да је морате иапустити, искористите најмању слабост непријатеља са циљем поновног успостављања слободне територије коју сада држе ваше јединице.»

Овим упутством штаб корпуса инсистира на очувању слободне територије у беранском, андријевичком, колашинском и шавничком срезу, и иа продужењу дјејстава у подгоричком, даниловградском и никшићком срезу, с тим да се ово постигне одговарајућим распоредом јединица и најпогоднијом формом акција.

Штаб 3. дивизије је у вези са ситуацијом у Санцаку, насталом продором 1. њемачке брдске дивизије, извршио помјерање 4. и 6. бригаде према јужном Санцаку ради заштите правца према Мојковцу. На сектору Подшрица—Даниловград задржана је и даље 5. црногорска бригада и дијелови Зетског одреда, чије је дјејство било од великог значаја како за продор групе батаљона у стару Црну Гору тако и као подршка нашим јединицама у Санцаку за вријеме непријатељске операције »Кугелблиц«⁶⁸.

Непријатељ није испољавао већу активност на овом сектору ни током јануара 1944. године, али су наше јединице (5. бригада и дијелови Зетског одреда) вршиле честе, углавном ноћне препаде у правцу Подгорице и осталих гарнизона, хватале четничке курире који су покушавали да се пребаце у Куче, откривале њихове обавјештајце, осматрале кретање и промјене у редовима окупаторских јединица, рушиле цесте, ометале саобраћај и одбијале мање испаде непријатеља према Кучњама и Пиперима. Тек крајем јануара (28. јануара) Нијемци и четници јачине око 800—1.000 војника напали су наше јединице у Кучима на положајима Сјеница—Медун—Личник и током дана овладали селима Косором и Цвилином. Пета бригада је, појачавши своје дијелове на овом сектору, извршила слиједећег дана противнапад и одбацила непријатеља, прво са Личника,

68 Исто, док. 141: наређење штаба 3. дивизије од 7. XII 43.

а затим, последије жестоких борби код Безијева, Орахова, Купусда, Медуна и Рашоврха, према с. Ублима и Сјеници. Идуће ноћи (29/30. јануара) потпуно је разбила непријатеља и обацила га према Подгорици и албанској граници (дио четника). Четници су у овом нападу имали око 50 мртвих и рањених,⁶⁹ а 5. бригада тринаест погинулих и рањених бораца.

Пета црногорска бригада са дијеловима Зетског одреда и Пратећим батал>оном Главиог штаба Црне Горе и Боке, који се привремено налазио на овом сектору, последије ових акција заузела је распоред на просторији: Г. Кучи—Биоче—Петровићи—Г. Рогами—Завала, са истуреним мањим дијеловима према Дољанској главици, Тријепчу и долини Зете, одакле је наставила да контролише правце према њемачким гарнизонима.

Током јануара 1944. извршено је повлачење главнине Ударне групе са десне обале Зете, па је у вези с тим и даљим задацима јединица у овој области, гдје су дјеловали њени батаљони, упућена 6. црногорска бригада. Њој је наређено да разбије четнике на сектору Никшић—Вулиси—Грахово, да дјејствује на комуникације Даниловград—Никшић—Вилуси—Грахово—Црквице, да мобилише људство за бригаду и помаже успостављање народне власти у овој области, да се повеже ради садјејства са Никшићким и Ловћенским одредом и потпомогне њихову поуну и ојачање, као и да садјејствује са јединицама 29. ударне дивизије на правцу Билеће и Гацка.⁷⁰

Упућивањем 6. црногорске бригаде на сектор Никшић—Грахово, и поновним укључивањем 4. пролетерске бригаде у састав 2. пролетерске дивизије, у састав 3. дивизије је по одлуци Врховног штаба ушла 3. санџачка бригада, која је тада била у саставу 2. дивизије. Ова бригада је остала у саставу 3. дивизије до краја фебруара, када је укључена у састав новоформиране

69 Зборник III, књ. 7, док. 33: извјештај Штаба 5. бригаде од 31. I 44.

70 Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 1/1: наређење штаба 3. дивизије од 20. I 1944.

37. ударне дивизије, заједно са новоформиранима — 4. санџачком и 8. црногорском бригадом.⁷¹

Штаб 3. дивизије, који се од 10. фебруара налазио у Колашину, издао је својим јединицама (31. јануара 1944) наређење о регрупацији и задацима.

Пета бригада, без свог 4. батаљона, који је још остао на десној обали Зете до доласка 6. бригаде, добила је задатак да се пребаци на сектор Андријевица—Беране, да смијени батаљоне 4. пролетерске бригаде која у саставу 2. дивизије одлази на други правац. Њен је задатак у овој области да, у садјејству са дијеловима Комског одреда, затвори правац од Рожаја, Мурине, Гусиња и Врмоше, откуда се могло очекивати упадање група албанских фашиста и четника који су се на њих ослањали. Њен дотадашњи задатак на сектору Подгорица—Даниловград преузели су, до доласка 7. црногорске бригаде, дијелови Зетског одреда и Главног штаба за Црну Гору и Боку.

Седма црногорска бригада, пошто ју је смијенила 3. санџачка бригада у области јужног Санџака, на сектору Шаховићи—Бијело Поље, одлази на сектор: Кучи—«—Биоче—Пипери, са задатком који је на овом правцу имала 5. бригада, с тим што један свој батаљон задржава на простору Матешево—Лијева Ријека да контролише околни простор и држи везу са осталим јединицама дивизије.

Трећа санџачка бригада, која се до тада налазила око Пљеваља, пошто смијени 7. црногорску бригаду, добила је задатак да се размјести у рејонима Коврена, Бродарева, Шаховића и Бијелог Поља, да контролише и затвори све правце према јужном Санџаку и Мојковцу открива и уништава групе четника и милиције у долини Лима и овој области.⁷²

Наредних дана, на основу поменутог наређења штаба 3. дивизије, јединице су се пребациле на нове прав-

⁷¹ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 27: помениути дневник к-чнта 3. дивизије.

⁷² Исто, к. 754, рег. бр. 21/3: бојна релација 7. црногорске бригаде.

це и заузеле одговарајући расиоред, којим су правци према јужином Санцаку, Андријевици и Колашину били покривени.

Крајем марта 1944. године, четници из среза Даниловград, дијелови 181. њемачке дивизије (око 2.000 војника) и из Подгорице и Даниловграда, ојачани артиљеријом, нападали су дијелове 6. црногорске бригаде на комуникацији Даниловград—Никшић, и пошто су овладали Жутом гредом и Слапом, а четници су упали у Вениће и Рсојевиће, продужили су наступање дуж пута, одбацили наше јединице и потпуно овладали (30. марта) овом комуникацијом, која је прије овога била у сталном и повременим прекиду за непријатељски саобраћај и везу између Никшићког и Даниловградског гарнизона.

У вези с упућивањем дијелова Зетског одреда и батаљона Главног штаба са сектора Подгорица—Спуж у састав новоформиране 8. црногорске бригаде, као и због пребацивања непријатељских снага према Даниловграду и њиховог активирања дуж комуникације Даниловград—Никшић према дијеловима 6. црногорске бригаде, 7. црногорска је извршила извјесна помјерања у свом распореду, тако што је 4. батаљон из Лијеве Ријеке премјестила (26—27. марта) у Бјелопавлиће, на просторију Лаће—Слатина—Јовановићи, према Даниловграду, а 1. батаљон из Куча на простору Црнци—Глизица, према Спужу.

Седма црногорска бригада се крајем марта налазила на широком фронту од око 20 км и од с. Ораха у Кучима до с. Јовановића у Бјелопавлићима, и то два батаљона су била у Кучима а два у Бјелопавлићима, с тим што су се у Пиперима, према Подгорици и Спужу, налазили 4. батаљон 5. црногорске бригаде и дијелови Зетског одреда, под командом штаба ове бригаде у Биочу.⁷³

⁷³ Четврти батаљон 5. црногорске бригаде по повратку из састава Ударне групе на лијеву обалу Зете, током фебруара и марта затварао је правце од Подгорице и Даниловграда, са просторија Бјелопавлића и Пипера, налазећи се под командом штаба 7. бригаде. Исто, поменути дневник команданта 3. дивизије.

Јединице 2. ударног корпуса, односно 3. дивизије, на сектору Подгорица—Даниловград, иако на широком фронту и бројно слабије од непријатеља, током зиме су успјешно вршиле контролу праваца према непријатељским гарнизонима и сузбијале његове испаде и покушаје да дубље продру на територију ослобођених села. Оне су за то вријеме знатно олакшале положај осталих јединица корпуса, нарочито оних које су дјејствовале у области јужног Санцака и западно од комуникације Даниловград—Никшић. Иако просторно удаљене једна од друге, по својим дјејствима на разним секторима биле су обједињене јединственим циљем: наносити непријатељу што веће губитке и не дозволити му да постиже успјехе на овим оперативним подручјима.

ДЈЕЈСТВА 2. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ У ИСТОЧНОМ САНЦАКУ И ЊЕН ПРВИ ПОКУШАЈ ПРОДORA У СРБИЈУ

Послије продора њемачке 1. брдске дивизије преко Санцака према источној Босни, 2. пролетерска дивизија се још неко вријеме задржала на простору јужног Санцака:

— на правцу Пљевља—Чајнице, 2. далматинска бригада;

— југозападно од Пљеваља, на сектору Потпеће — Мељак—Бабово: 2. пролетерска бригада, 3. санчачка бригада и 1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди« затвориле су правце према овим рејонима.

На основу наређења штаба корпуса, послије продора непријатеља у Пљевља, 2. пролетерска дивизија је (током 8. и 9. децембра) заузела и повезала своје бригаде у слиједећем распореду: на Мељаку је била 2. далматинска бригада, на простору Слатина—Челебић 2. пролетерска бригада (један њен батаљон у долини Бистрице код Прибоја), и на сектору Маоче—Тулово—Коврен 3. санчачка бригада, са којом су биле 1. и 2. бригада дивизије »Гарибалди«.

Пошто се ситуација иа овим правцима донекле стабилизовала, а на овој територији је формирана 4. санџачка бригада, штаб корпуса је, по наређењу Врховног штаба (од 14. децембра), усмјерио 2. пролетерску дивизију (2. пролетерска, 2. далматинска и 1. шумадијска бригада) преко Лима и Увца према Србији, на правцу Златибора и Ивањице, са перспективом да продире према Топлици и Јабланици и повеже се са јединицама НОВ и ПОЈ на том простору.

Послије извршених припрема и извиђања јединице 2. пролетерске дивизије извршиле су форсирање р. Лима у ширем рејону Рудог (20/21. децембра) и са захваћеног мостобрана, пошто су савладале елабији отпор четника и недићеваца на овом правцу, продужиле (22. децембра) да наступају ка Златибору. До краја децембра 1943, послје борби са четницима на простору Бијело брдо—Горња и Доња Јабланица, ослободиле су (29. децембра) Нову Варош у источном Санџаку. Наредних дана јединице ове дивизије чисте околину овог мјеста од четника, па се затим пребацују (2. јануара) преко р. Увца, разбијају непријатеља на простору Штитково—Трулово, и послје жестоких дводневних борби са Нијемцима, Бугарима и четницима упадају у Ивањицу (10. јануара). Иако су непријатељу овом приликом нанесени знатни губици, наше јединице нијесу могле дуже да задрже ово мјесто, пошто је непријатељ интервенисао јачим снагама према јединицама 2. дивизије и успио да поново заузме Нову Варош.

Наредних неколико дана 2. дивизија води жестоке борбе са удруженим непријатељским снагама на простору: Мочиоци—Бјелуша—Равна Гора и Бијела Ријека—Љубиш—Јасеново, послје којих су се, услјед јаког притиска непријатеља, морале повући на просторију: Јасеново—Негбине—Драглица, коју је непријатељ и даље нападао јаким снагама. У таквој ситуацији, Врховни штаб и штаб корпуса наредили су (19. јануара) да се све јединице дивизије повуку и пребаце на просторију Рудо—Прибој и ослоне на прихват санџа-

чких удариих бригада, чији су дијелови упућени на овај сектор.⁷⁴

У повратку ка долини Лима јединице 2. дивизије су морале поново да се пробијају борбом, јер је на њих непријатељ насртао са разних праваца. Борбе су биле нарочито жестоке (21. јануара) на простору Бијело брдо—Штрпци, у којима је непријатељ имао око ⁷⁵ 100 мртвих и рањених и око 100 заробљених војника.

Водећи сталне борбе и обезбјеђујући свој покрет према Санцаку, јединице 2. пролетерске дивизије су без борбе прешле Лим на одсјеку с. Соколовић—Рудо (2. далматинска) и Рудо—Устибар (2. пролетерска и 1. шумадијска бригада). На лијевој обали Лима јединице 2. пролетерске дивизије прихватили су дијелови 3. санџачке бригаде.

Преласком на лијеву обалу Лима јединице 2. пролетерске дивизије су се поново нашле на ослобођеној територији 2. корпуса у Санцаку. Тада је из њеног састава изашла 2. далматинска бригада, која је упућена преко Колашина у састав Приморске оперативне групе у Црногорско приморје, а умјесто ње у састав дивизије поново је укључена 4. пролетерска бригада из састава 3. дивизије. У састав 2. дивизије укључена је и 1. јужноморавска бригада, која се тада налазила на сектору 5. крајишке дивизије. Она је нешто касније (10. фебруара) заједно са 1. шумадијском бригадом ушла у састав новоформиране 3. српске бригаде, која је укључена у састав 2. пролетерске дивизије.⁷⁶

У борбама са 2. пролетерском дивизијом у западној Србији непријатељ је имао знатне губитке. Према подацима наших јединица: 213 погинулих, 287 рањених и 80 заробљених војника, подофицира и официра,

⁷⁴ Оперативни дневник 2. ударног корпуса; Ј, Вукотић, помемнуто дјело.

⁷⁵ Оперативни дневник 2. ударног корпуса.

⁷⁶ На основу одлуке ГШ и ПККП за Србију од 1. шумадијске и 1. Јужноморавске бригаде формирана је 10. II у с. Пониквама код Чајничка 3. српска бригада, која је укључена V 2. пролетерску дивизију.

док је 2. дивизија имала губитке од око 90 погинулих, рањених и несталих бораца и старјешна.⁷⁷

Покушај 2. пролетерске дивизије у овом времену да изврши дубљи продор у Србију завршио се неуспјехом. Непријатељ је још био јак и осјетљиво је реаговао на овај продор дивизије, коју је зауставио и принудио да се повуче у Санцак. Нешто касније створена је, по наређењу Врховног штаба, јача група од двије дивизије (2. пролетерска и 5. крајишка) и упућена на овај правац. Међутим, ни овај покушај није био реализован, јер се показало да су и ове снаге биле недовољне за остварење тако важног стратегијског циља као што је продор у Србију.

ПОКУШАЈ ПРОДОРА 2. ПРОЛЕТЕРСКЕ И 5. КРАЈИШКЕ ДИВИЗИЈЕ У СРБИЈУ ТОКОМ МАРТА 1944. ГОДИНЕ

Операција »Кугелблиц« привремено је омела, односно одложила остварење плана Врховног штаба да се упуте јединице НОВ према Србији, што је био један од његових главних стратегијских циљева. И после неуспјешног покушаја 2. пролетерске дивизије током јануара 1944. да се пробије што дубље у овом правцу, као претходница осталих снага које ће бити упућене у погодном тренутку према Србији и њеног принудног повратка на територију 2. ударног корпуса, Врховни штаб није одустајао од плана да се постигне тај циљ; напротив, имао је стално на уму његово што брже остварење. Зато је наредио штабу 2. ударног корпуса да на својој територији у Санцаку створи могућности да се што прије прикупе 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, која се, после завршетка операција у источној Босни, вратила на ову просторију и почетком фебруара се налазила на сектору Калиновик—Фоча—Горажде, гдје је још извјесно вријеме сачекала смјену од стране јединица 3. корпуса, да би се ослобо-

77 Ј. Вукотић, поменуто дјело, стр. 335.

дила за даљи покрет на исток. У ово вријеме се 1. пролетерска дивизија налазила на сектору Пљевља—Чајниче—Рудо.

По наређењу Врховног штаба ове двије дивизије су се прикупљале у ширем рејону Горажде—Чајниче; њима је стављено у задатак да разбију преостале групе четника у овој области и да се пребаце преко Лима и оријентишу на исток према Србији. Врховни штаб је наредио (19. фебруара) штабу 2. ударног корпуса да се 2. и 5. дивизија обједине једном командом и да као Ударна група дивизија под командом команданта 5. дивизије Милутина Мораче што прије крену у Србију, у област Топлине и Јабланице, и повежу се са тамошњим снагама НОВ и ПОЈ.⁷⁸

Прикупљање ових дивизија на путу према Лиму није ишло брзо и због неповољних временских услова, сталних борби са четничким групама и очекивања 5. дивизије да је у долини Дрине смијене јединице 3. ударног корпуса. Оне су тек почетком марта 1944. почеле да се приближавају Лиму ради пребацивања на десну обалу. Штаб корпуса је 2. пролетерску дивизију нешто раније упутио према Рудом са задатком да захвати мостобран у овом рејону и обезбиједи прелаз осталих јединица групе. Међутим, непријатељ је брзо реаговао од Прибоја и Пљеваља нападама према јединицама ове дивизије. Њени покушаји (6—10. марта) да форсира Лим на одсјеку Рудо—Устибар били су ометени јаком интервенцијом непријатеља од Прибоја и Пљеваља, коју су јединице дивизије ослонцем на планину Бич одбиле, али због недостатка средстава за форсирање и поновних напада непријатеља није постигнут жељени успјех.

Када је сазнао за ситуацију на сектору 2. дивизије, штаб Ударне групе хитно је упутио из долине Дрине, са сектора Фоча—Калиновик, своју 5. крајишку дивизију према Лиму, која је из покрета форсирала Лим

⁷⁸ У јужној Србији под командом ГШ Србије дјејствовале су у то вријеме 2, 3, 4, 5. и 6. јужноморавска бригада и 1. и 2. јужноморавски одред. *Ослободилачки ратови*, књ. 2, стр. 235, изд. ВИИ, 1965.

(14. марта) у рејону с. Сетихова, сјеверо-западно од Рудог, користећи неколико дрвених и гумених чамаца којима је располагала, и пошто је претходно у овом рејону разбила групу четника. За то вријеме према Рудом и Прибоју вршиле су обезбјеђење јединице 2. пролетерске дивизије. Пошто је почетком форсирања Лима од стране јединица 5. дивизије смањен притисак на 2. дивизију, она је искористила повлачење непријатеља из Рудог и пребацила се преко моста.⁷⁹ Преко моста су прешли дијелови обје дивизије и све позадинске јединице. Пошто су разбиле непосредну одбрану ријеке и прешле на лијеву обалу, јединице Ударне групе су у дводневним борбама прошириле мостобран до линије с. Сетихово—Бијело брдо—Миоче, пребациле (до 16. марта) све своје дијелове и заузеле положаје за одбијање непријатељевог противнапада, и припремиле се да крену на исток.

Преласком дивизија на источну обалу, послје дводневних борби са четницима Дринског четничког корпуса у рејонима с. Сетихово—Рудо—Бијело брдо, завршена је успјешно операција форсирања Лима и извршене припреме за даљи продор. Да би проширила мостобран и обезбиједила свој даљи покрет, Ударна група је дијеловима 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије напала непријатеља, који се прикупљао у рејону Прибоја, и успјела да га отуда потисне и заузме Прибој (17/18. марта), који је већ слиједећег дана морала напустити због интервенције непријатељског појачања из пратица Пријепоља.⁸⁰ У овим борбама око Прибоја не-

79 У Рудом и његовом ширем рејону налазили су се дијелови Прибојске, Рогатичке и Сребрничке четничке бригаде. На сектору Рудо—Прибој оне су ојачане са 4 батаљона из Српског добровољачког корпуса (СДК) и 1. батаљоном њемачког пука »Бранденбург«. Када су дијелови 1. крајишке бригаде прешли Лим и избили у рејон с. Раванци (сјеверозападно од Рудог) посада Рудог, која је била састављена од четника, нашла се у неповољном оперативном положају, па се повукла из мјеста.

80 У борбама око Прибоја били су ангажовани дијелови Српског добровољачког корпуса, четници Павла Ђуришића, дијелови Прибојске и Милешевске четничке бригаде и дијелови њемачког пука »Бранденбург« — у укупној јачини око 2.500 војника. М. Морача, *Ратни дневник*, Ј. Вукотић, поменуто дјело, стр. 351—4.

пријатељ је имао око 28 погиинулих, рањених и заробљених војника, а заплијењено му је доста оружја и муниције. Наше јединице су имале око 30 мртвих и рањених бораца.

Истог дана између жељезничке станице Добрун и Мокра Гора, на прузи Вишеград—Ужице, дијелови Ударне групе напали су њемачко-бугарске посаде и убили око 40 непријатељских војника, а заплијенили више разног оружја и муниције, претрпјевши мање губитке.

Наредна 2—3 дана јединице Ударне групе су се задржале на сектору Вардиште—Прибој обезбјеђујући се од с. Доња Јабланица и Доброселице. На овој линији јединице су се припремале да би слиједећег дана (21. марта) отпочеле наступање преко Златибора и Јавора ка долини Студенице и Ибра. Припремајући се за покрет непријатељ је са правца Прибоја извршио напад на истурене дијелове 5. дивизије у рејонима с. Трнавци—с. Оцак и потиснуо их према Бијелом брду, али су тада са линије Јањићи—Бијело брдо дијелови 2. пролетерске дивизије извршили противнапад на ову непријатељску групацију, јачине око 2.000 Нијемаца, недићеваца и четника, што је повукло и дијелове 5. дивизије да пређу у противнапад. Послије жестоких борби у рејонима Штрбаца и Бијелог брда непријатељ је одбачен према Прибоју уз губитке од око 100 мртвих и рањених, док су наше јединице у овом противнападу имале губитак од 14 мртвих и 29 рањених бораца.⁸¹

У наступању слиједећег дана (22. марта) јединице Ударне групе су прешле комуникацију Ужице—Нова Варош у рејону Борове главе и код с. Љубуша. На овим правцима дијелови 5. дивизије сломили су отпор Златиборске и Ужичке четничке бригаде код с. Равна, а дијелови 2. пролетерске дивизије код с. Кокин-Брода четничку групу Пожешког четничког корпуса. Четници су на оба правца имали знатне губитке. Четврта пролетерска бригада 2. дивизије сломила је отпор (24. марта) 2. равнгорског четничког корпуса и одбацила га према с. Катићима, док је 3. српска бригада ове дивизије напала јединице овог и Јаворског четничког корпуса код

81 Исто.

с. Трудова и Бурађе и одбацила их према плаини Јавору, нанијевши им знатне губитке (заробљено је око 50 четника).

У даљем продору према долини Ибра јединице Ударне групе прешле су (25. марта) комуникацију Сјевица—Ивањица у рејону с. Кушића. Оне су овог дана нападе на простору Лупоглав—Ракита, код Ивањице, Студеничку и Моравичку четничку бригаду Јаворског корпуса, и послеје жестоке борбе одбациле их према планини Голији уз велике губитке у мртвим, рањеним и заробљеним. Истога дана јединице Ударне групе нападе су дијелове 24. бугарске дивизије и Српског добровољачког корпуса (СДК) у рејонима Колушевићи—Црвена гора—Опаљеник на правцу Ивањице. Непријатељ је одбачен у Ивањицу уз губитке, док је код с. Прилика сломљен јак отпор дијелова СДК, који су одбачени према с. Лиси уз губитке од око 80 мртвих и рањених и већи плијен.⁸²

Слиједећег дана, 1. крајишка бригада (два батаљона) водила је петочасовну борбу код с. Прилика са дијеловима 24. бугарске дивизије и 2 пука СДК и нанијела им губитке од око 30 мртвих и више рањених, док је сама претрпјела губитке од 20 мртвих и рањених.⁸³

Послеје осмодневних борби (21—28. марта) и напорних маршева на дубини преко 150 км, прелазећи високе и тешко проходне планинске масиве Златибора, Мучња, Равне горе, Врлетнице и Јавора, јединице Ударне групе су се приближиле Ибру на сектору Краљево—Рашка. Оне су у току свог наступања водиле сталне борбе и углавном сломиле одбрану четничких формација: Јаворског, 2. равногорског, Пожешког, Златиборског и 2. милешевског корпуса, и четнике Павла Буришића, као и јединице бугарске 24. пјешадијске дивизије, њемачке дивизије »Бранденбург«, 2. и 5. пука СДС и легије »Кремплер«.

По процјени наших јединица, у тим борбама непријатељ је имао слиједеће губитке: 135 погинулих и више

82 Исто,

83 Исто,

од 100 рањених и око 50 заробљених, док су губици наших јединица били 15 погинулих и 34 рањена борца.⁸⁴

Послије избијања на прилазе Ибра, јединице Ударне групе су се краће вријеме (28—30. марта) задржале ради предаха, извићања и припреме да форсирају и ову ријеку и изврше пребацивање на Копаоник ради даљег продора у Топлицу и Јабланицу.

На сектору Ушће—Бела Стена, у рејону Рашке, јединице Ударне групе НОВЈ покушавају (30/31. марта и 31. марта) да форсирају р. Ибар, али због јаког отпора њемачких, недићевских и бугарских снага, које су браниле прелазе и десну обалу, покушаји нијесу успјели.⁸⁵ Јединице Ударне групе су се послије овога повукле у долину Студенице, на сектор Коритник—Чечине, одакле су наредних дана затварале правце од Ибра према својим положајима, а затим, пошто је непријатељ вршио све јачи притисак на њих, вршиле маневрисање у западној Србији: према Ужицу, Краљеву, Ивањици, Рашкој и комуникацијама између ових непријатељских гарнизона, водећи на овим правцима непрестане борбе и покушавајући да се што дуже задрже на овом тако важном стратегијском простору.

Иако Ударна група дивизија: 2. пролетерске и 5. крајишке није успјела овом приликом да постигне свој оперативни циљ, да се пробије у Топлицу и Јабланицу и споји са српским јединицама НОВ и ПО у тим областима, она је направила дубок продор у Србију, задала приликом наступања према Ибру јаче ударе и нанјела знатне губитке окупаторским и квислиншким формацијама, нарочито четницима Драже Михаиловића. Пошто је одустала од даљих покушаја да форсира Ибар, она у току безмало два мјесеца развија широка маневарска дјејства на простору Србије: према окупаторским гарнизонима Ужице, Краљево, Ивањица, Ваљево и Рашка, напада и руши комуникације у овој области, одбија испаде непријатеља из ових гарнизона и напада га на разним објектима и правцима, носећи

⁸⁴ *Хронологија*, стр. 717.

⁸⁵ Непријатељ је у овим рејонима имао око 10 000 војника, 10 тенкова и јаку артиљерију. М. Морача, поменуто дјело, стр. 201.

му знатне губитке у мртвим, рањеним и заробљеним, при чему задобија знатан плијен.

Послије двомјесечних борби на овом стратегијском простору, нападнута све јачим снагама окупаторских и квислиншких јединица са свих страна, и када није више била у стању да издржи њихов све снажнији притисак, а потребан јој је био одмор и попуна муницијом и опремом, Ударна група је била приморана да напусти територију Србије и да се, по одобрењу Врховног штаба, поново пребаци на ослобођену територију 2. ударног корпуса у Санџак, и ту припреми за поновни продор у Србију, који је уследио тек у љето 1944. године.

Њемачки командант Југоистока процијенио је намјере Ударне групе, па је зато предузео све да осујети њен план, што му је у овој фази борбе уз велике губитке пошло за руком. Но и поред таквог исхода, резултати које је постигла Ударна група 2. и 5. дивизије и значај њеног продора у Србију створили су, као што ће се касније видјети, веома драгоцјене претпоставке и услове за наредно упућивање јединица НОВЈ и указали на потребу ангажовања јачих снага на овом правцу.

БОРБЕНА ДЈЕЈСТВА ТОКОМ ЗИМЕ 1943/44. НА ОПЕРАТИВНОМ ПОДРУЧЈУ 29. УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ

Пошто је њемачка 7. СС дивизија »Принц Еуген« крајем новембра 1943. године завршила прикупљање својих дијелова на сектору Невесиње—Гацко ради укључивања у операцију »Кугелблиц« против јединица НОВ у источној Босни, 29. дивизија је — послје шестодневних жестоких борби на правцима Мостар—Невесиње—Улог и Требиње—Билећа—Гацко којима је непријатељ подилазио просторији прикупљања, и након што је напустила (27. новембра) Гацко, центар ослобођене територије у овој области (у коју је потом непријатељ ушао) да би избјегла окружење и уништење — извршила маневар својим бригаама преко херцеговачко-црногорске границе према Бањанима и Жупи пивској.

Задржавајући се почетком децембра 1944. у овим рејонима ради сређивања и одмора, јединице 29. дивизије

зије врше нападе на четничке групе на околном простору и том приликом потискују Вучедолску четничку бригаду и заједно са дијеловима Никшићког одреда ослобађају Велимље, Вилусе и Грахово. Дијелови дивизије су се неколико дана задржали на простору Жупе пивске (11. бригада), док су њени други дијелови наставили извиђање према Билећи и Ластви. Са овог простора прикупљају податке о непријатељу на територији Херцеговине и, пошто је установљено да је главнина непријатељских (њемачких) јединица отишла према источној Босни, а да су на територији Херцеговине остали мањи њемачки дијелови са четницима и домобранима за обезбјеђење комуникација и важнијих мјеста, штаб 29. дивизије је одлучио да са јединицама дивизије пређе у нападна дјјства на ослабљене непријатељске гарнизоне и на комуникације.⁸⁶

По наређењу штаба корггуса, да би се смањио притисак на јединице НОВ у Санџаку и источној Босни, штаб 29. дивизије предузима са бригадама маневарска дјјства на цијелом оперативном подручју: напада на непријатељске колоне на комуникацијама; разбија четнике, који су користили ситуацију за прикупљање у лојединим рејонима, врши притисак према гарнизонима Гацко, Автовац и Билећа, а затим дјјствује на правду Грахова и Рисна, као и према Ластви.

Јединице 29. дивизије ослобађају Автовац и Гацко и продиру у Билећу, Грахово, Црквице и Ластву, наносе непријатељу знатне губитке и одбацују његове дијелове према Требињу и Невесињу. Али, послје краћег задржавања у овим ослобођеним мјестима, повлаче се пред притиском јачих непријатељских снага, да би их убрзо поново ослободиле и опет напустиле према ситуацији, онемогућавајући на тај начин непријатеља да оствари изненађење и да нам нанесе веће губитке.

Динамичност дјјстава 29. дивизије током зиме до некле се може сагледати из прегледа покрета и активности њених бригада.

⁸⁶ На територији Хрцеговине остављени дијелови 7. СС (позадински, инжењеријски и противте уковски) са четницима и дијеловима 6 пјешадијске домобран. дивизије, а ускоро су доведени и дијелови њемачке 181. дивизије.

У првој половини децембра 10. *херцеговачка бригада* дјелује на простору бањанско-вучедолске и рудинско-трепачке општине. Напада четнике на простору Велимље—Каменско—Трепча и одбацује их према Требињу, Вилусима и Ластви, а четнике из Грахова одбацује према Бијелој гори и Кривошијама. Чисти шири рејон Грахова од заосталих четничких група. Добивши појачање од Требиња, непријатељ врши напад (11. децембра) на бригаду, која се последије борбе повлачи на простор Дрпе—Брођанац—Кнежев-до, на правцу Ластве и напушта Вилусе. Пошто се непријатељ прикупљао на простору Вилуси—Петровићи, бригада је заузела одбрамбени распоред према простору Вилуси—Каменско—Билећа—Врбица—Црквице, одакле се повезује са дијеловима Никшићког одреда. Непријатељ је 13. децембра ушао у Вилусе. Из изложенога се види да је бригада у првој половини децембра 1943. чистила од четника простор бањанско-вучедолске, рудинско-трепачке, граховске и кривошијске општине, упадала у Грахово и Вилусе и вршила извињања и притисак према Ластви и Билећи, уједно мобилишући нове борце.⁸⁷

У другој половини децембра, 10. бригада се налази у рејону Гацка, чисти срез од четника и врши припреме да нападне ово мјесто, Автовац и Михољаче. На овој просторији су се налазили Нијемци, четници, милиција и жандарми. Бригада се овамо пребацила из Бањана и првобитно размјестила на простор Липник—Драмешина—Јасеник—Врба. Послије борбе на простору Грахова и Кривошија бригада је прешла на простор с. Бјеловићи—Перовићи—Приградина—Дубочке, одакле се 19. децембра, по наређењу штаба дивизије, пребацује на простор Шљеме—Врбница—Убла—Пољица, према Билећи. Са овог простора предузима (20. децембра) рушење путева Гацко—Билећа, Корита—Сомина. У Вилусима и Петровићима још су се налазиле њемачке и четничке снаге.

Пошто је непријатељ извршио покрет из Вилуса (21. децембра) према Сомини, бригади је наређено да

⁸⁷ *Зборник*, т. IV, књ. 20, док. 103: релација 10. херцег. бригаде.

се пребаци на простор Дулићи—Пржине. У покрету за нову просторију она напада четнике на Степену, а затим се (25. децембра) помјера на простор Липник—Јасеник—Перушица, и у покрету разбија групе четника и одбацује их према Автовцу. Са ове просторије бригада извиђа Гацко и врши припреме за напад који је уследио 26/27. децембра, али је био задржан јачим противнападом из гарнизона, па се бригада повукла ка с. Врби, гдје се неколико дана задржала на одмору (на простору Врба—Бодежиште) Двадесет деветог децембра бригада поново полази у напад од Врбе према Гацку, али је и овај напад непријатељ одбио слиједећег јутра, па се бригада поново повукла на простор Врба—Јасеник—Бодежиште—Берушица. Непријатељ је у овом нападу имао губитке, али је и бригада имала 23 мртва и рањена борца.⁸⁸

Послије неуспјешног напада на Гацко, бригада се почетком јануара 1944. године помјерила ка Бодежиштима и Брајчевићима, одакле је контролисала пут Гацко—Фојница. Са ове просторије врши успјешан напад (4. јануара) на невесињске четнике на простору Кокорина—Југовићи, и наноси им губитке од око 80 мртвих и рањених. Дијелови бригаде одбацују једну колону четника која је нападала од Невесиња према Бодежишту принудивши је да одступи (5. јануара) у правцу Фојнице, Лукавца и Гацка. Ови четници су припадали 1. и 2. невесињској четничкој бригади и групи попа Перишића са Голије. Послије ове акције против четника бригада се задржала на простору Д. Бодежиште—Брајчевићи—Домерке—Руда глава, одакле се припремила да нападне четнике у Фојници, Лукавцу и Градини, које је успјела да разбије и растјера. Послије ових успјелих акција наших снага стање у гатачком и невесињском срезу и око Улога се повољно развијало: ометена је четничка мобилизација, а бригади су приступали нови борци са овог подручја. Бригада је продужила да чисти терен од заосталих четничких група на правцу Сливља,

88 *Зборник*, т. IV, књ. 21, док. 37: бојна релација 10. бригаде

Кифина села и Невесињског поља и да врши мобилизацију нових бораца.⁸⁹

У првим данима 1944. године (8. јануара) бригада одбија напад непријатеља од Гацка према с. Надинићи-ма и одбацује га према Лукавцу и Градини, последије чега и даље остаје на простору гатачке површи и сектору Гацка, да омета саобраћај према Невесињу и извића непријатеља у Гацку. Да би избјегла удар артиљеријске ватре која је тукла ову просторију, бригада се помјера (9. јануара) на простор Југовићи—Кокорина, одакле прелази (12. јануара) на простор Врба—Чемерно—Изшри, ради краћег одмора.⁹⁰ Послије дводневног одмора пребацује се на сектор Сливље—Колешко, ради рушења пута Фојница—Плужине. Одавде бригада прелази на простор Кифино село—Крекови—Постољани, одакле врши припреме и напада на Кифино село (17. јануара), који није успио услијед жилавог отпора непријатеља из ровова.

У другој половини јануара бригада продужава да чисти гатачку и невесињску површ од четника и да спречава саобраћај Невесиње—Гацко. Дијелови бригаде нападају комуникације у долини Неретве и врше мобилизацију у мјестима гдје долазе њене јединице.

Крајем јануара почели су се враћати дијелови 7. СС дивизије из источне Босне и размјештати се у Херцеговини (Стоцу, ЈБубињу, Гацку, Билећи, Невесињу, Требињу и Мостару) ради ојачања својих гарнизона.

До 24. јануара 10. бригада дјејствовала је на сектору Гацко—Невесиње, а затим се пребацила на простор билећког и љубињског среза. Са невесињске површи прешла је (16. јануара) на комуникацију Гацко—Невесиње, коју је порушила на неколико мјеста, затим се пребацила на простор Горњег и Доњег Бијења, у рејону Невесињског поља, одакле је извршила извићање и припреме за напад на Кифино село, који није ни овом приликом успио (18. јануара). Бригада се потом повукла на простор Сливље—Колешко, одакле одбија непријатељске нападе, а затим прелази на простор Горња Кокори-

89 *Зборник*, т. IV, књ. 21, док. 44: извјештај штаба 10. бригаде.

90 Исто, док. 67: извјештај штаба 10. бригаде од 12. I.

на—Југовћин, одакле извића у разним правцима. Наредних дана бригада се пребацује на простор Казанаца (22. јануара), гдје напада прикупљене групе четника и одбацује их према Автовцу. Слиједићег дана (23. јануара) помјера се на простор Дулићи—Данићи—Казанци—Добрељи, а 25. јануара по наређењу штаба дивизије, пребацује се на простор Семишта—Паћенос—Његовановићи и отуда дјејствује према Ластви. Са овог простора обезбјеђује се према Билећи, Звијерини и Фатници, и према друму Дабарско поље—Плана. Са Великог Планика затвара правац Гацко—Плана. Бригада се (26. јануара) помјера према Врањској, Дабарском пољу и Фатници, и отуда се обезбјеђује према Ситници, Звијерини, Капавици и Жрвњу. У Стоцу и Љубињу су се налазиле јаче непријатељске снаге. Убрзо потом бригада се пребацује (29. јануара) на простор Његовановићи—Граница—Звијерина—Крстача—Симијево, одакле се усмјерила према прузи Требиње—Дубровник, с тим да се врати на простор Влаховићи—Крстача, одакле је оријентисана на просторију Стањевићи—Влаховићи—Љубомишље, ради напада на друм Столац—Љубиње. Код жељезничке станице Жагуља поставља засједу и затвара правац од Стоца и Љубиња.⁹¹

Почетком децембра 1943. *11. херцеговачка бригада* враћа се из Црне Горе на простор ширег рејона Гацка, изводи успјешан напад на четнике у околини Гацка и извића сектор Гацко—Билећа. Са простора Жањевица—Берушица—Додеровићи затвара правце од Гацка, Врбе и Чемерна ка Равну и Плужинама. Потом заузима распоред: Орах—Стабна и затвара правац ка Жупи пивској, гдје су се налазили позадински дијелови 29. дивизије. Када је примијетила да се непријатељ прикупља на простору Данићи—Самобор—Автовац—Гацко—Врба—Чемерно, бригада се (6. децембра) пребацила на простор Крстац—Сомина, а слиједићег дана на линију Орлина—Вратловићи—Казанци, да затвори правац од Троглава, ка Казанцима и Самобору. Два дана касније (8. децембра) са Гата затвара правац од Гацка ка Казанцима, а крајем истог дана пребацује се на простор

91 Исто, д. 36: извјештај штаба 10. бригаде.

Јасеник—Платица, одакле дјејствује према Автовцу и Гацку. Слиједећег дана (9. децембра) одбија напад четника из правца Врбе, а затим (10. децембра) посједа Липник са којег одбија испаде четника од Автовца према Липнику и Равном. Врши припреме и предузима напад (11. децембра) према Автовцу и Михољачи и покушава да ослободи Гацко, али напад није успио, па су се јединице током ноћи повукле на линију Драмешина—Јасеник—Липник, са које су и даље затварале правац према Равном.

Послије дводневног задржавања на овом простору бригада се помјера (13. децембра) на просторију: Врба—Дражљево—Драмешина са задатком обезбјеђења правца од Гацка према Чемерну. Послије два дана задржавања врши покрет (15. децембра) на просторију Брајчевићи—Руда главица—Домерке, напада и уништава четнике у овим рејонима и дјејствује на комуникацију Гацко—Невесиње. Непријатељ је претрпио губитке од око 25 мртвих и више рањених, а бригада је изгубила 5 бораца.

У другој половини децембра 1943. године 11. бригада изводи акције на комуникацији Гацко—Кифино село—Улог и Гацко—Кобиља глава, на правцу Билеће. У овом периоду дјејствује на простору: Липник—Изгори—Површ и Борач, као и на правцу Невесиња и Голије. Обавијештена о прикупљању невесињских четника на просторији Југовићи—Кокорина и гатачких на правцу Автовац—Гацко—Надинићи, бригада се пребацује (18. децембра) на простор Врба—Драмешина—Платица за дочек непријатеља са погоднијих положаја. По наређењу штаба дивизије (22. децембра) бригада прелази на простор Лаћевићи—Голобрће—Прераца, с тим да се овдје припреми за напад на ослабљене гарнизоне у Гацку и Билећи, заједно са 10. херцеговачком бригадом која је била оријентисана према Гацку. На основу овог наређења, бригада се претходно преbacила на простор Данићи—Дулићи—Галешина, на путу за невесињски срез, али је поновним наређењем штаба дивизије усмјерена на већ наређени задатак према Билећи, те је заузела распоред Капав—Ковачи—Голобрће, одакле је преду-

зела извиђање према Баљцима, Вучјем долу и Мирковићима, као и комуникације Плана—Мека Груда. Бригади је стављено у задатак да се преко Бањско-вучедолског партизанског батаљона упозна са ситуацијом на простору Грахово—Вилуси—Трубјела—Трепча—Ластва, а преко Билећке партизанске чете са ситуацијом око Билеће и Требиња. Препоручено јој је извиђање и на правцу Невесиња и Стоца, ради перспективних дјјстава. Ускоро за тим стигло је наређење (27. денембра) штаба дивизије за напад на Билећу, заједно са 12. бригадом. Напад је био одређен за 28. децембар.

На основу овог наређења 11. бригада је пошла у напад, продрла у спољну одбрану града, заузела Хаџибегово брдо и још неке објекте око Билеће. Због јачег отпора непријатеља, напада четничких група из позадине и недовољне координације дјјстава 11. и 12. бригаде, напад није успио, па су се јединице бригаде повукле у зору на просторију Баљци—Делеуша и Влајиња, са истуреним дијеловима на периферији града. Због преморености јединица и сређивања непријатеља до поновног напада на град овом приликом није дошло, па је бригада по наређењу од 31. децембра, заузела распоред на просторији Кравица—Ковачи—Голобрће—Вољице, одакле је продужила да извиђа према Планој и Билећи, као и да испитује ситуацију на правцу Дабра и Стоца и на правцу Невесиња и Требиња, те да руши пут Билећа—Гацко.⁹²

Са ове просторије бригада се повезала са дијеловима Никшићког одреда и сазнала о ситуацији на његовом подручју. Средином јануара бригада затвара правце од Билеће ка Планој, извиђа правац Плана—Дабар, и врши мобилизацију нових бораца у Фатници, Дивину, Паћану и Његовановићима, користећи се у ово вријеме пасивним држањем непријатељских гарнизона у непосредној околини.

У другој половини јануара 1944. бригада врши извиђање према Билећи, Гацку, Невесињу и Стоцу, руши комуникацију Степен—Плана и Давидовићи—Плана, вр-

⁹² Исто, док. 86: извјештај 11. бригаде, д. 184: наређење штаба 29. дивизије.

ши даљу мобилизацију бораца, спречава саобраћај и комуникацијом Степен—Плана—Билећа и врши стално притисак на Билећки гарнизон, који је непријатељ у међувремену ојачао довлачењем јединица из Стоца и Љубиња, као и од Гацка, преко Кључа. Он је у међувремену ојачао и друге гарнизоне, тако да је око (25. јануара) имао на простору Гацко—Невесиње—Мостар—Љубиње прикупљено око 2.000 војника из 7. СС, 118. ловачке и 181. пјешадијске дивизије, који су вршили гарнизону службу и обезбјеђивали окупационо подручје. Њима су се придружили и дијелови (главнина) 7. СС дивизије која је учествовала у борбама у источној Босни.

У овом периоду 11. бригада маневрисала је у додијељеној јој зони: са простора Мека груди—Хоћић (16—21. јануара) извића према Билећи, Стоцу, Гацку и Невесињу, руши комуникације према Билећи и мобилише нове борце на овом простору. Бригада је успјешно одбијала мање групе четника које су вршиле испаде према њеним јединицама. Послије овога врши покрет (21. јануара) правцем: Подгорје—Граница—Боденик ради мобилизације бораца и обмане непријатеља о својим даљим намјерама. Наредних неколико дана (22—26. јануара) бригада је остала на истој просторији и са истим задацима, штитећи села од пљачке четничких група. Окупаторске јединице су се тих дана задржавале у гарнизонима, али су дјејствовале артиљеријом и минобачачима према положајима наших јединица.

При крају мјесеца јануара (26. јануара) бригада је кренула на нову просторију: Погледало—Врбица—Ковачи, гдје је стигла без отпора и по слабом времену. Наредних дана (27—31. јануара) јединице бригаде са ове просторије извићају у правцу Билеће, везујући својим притиском овај гарнизон за себе, што је омогућавало осталим јединицама 29. дивизије (10. и 12. бригади) да буду офанзивне на својим секторима. Бригада одавде врши дубља извићања и спречава непријатеља да се преко Степена пробије од Гацка за Билећу. Њене јединице и наредних дана остају на овом сектору одржавајући

везу са осталим јединицама дивизије, на правцу Гацка и Невесиња.⁹³

Послије повратка из Црне Горе на територију Херцеговине *12. херцеговачка бригада*, у првој половини децембра 1943. године дјејствује у ширем рејону Билеће. Била је у оперативној вези са дијеловима 10. бригаде, који су се налазили на правцу Вилуси—Грахово—Ластва, и са 11. бригадом, која је затварала правац од Гацка и Чемерна према Плужинама. Све бригаде 29. дивизије биле су у то вријеме углавном ангажоване у борбама са четницима који су покушавали да искористе окупаторску офанзиву («Кугелблиц») активирањем према нашим јединицама ослањајући се на окупаторске гарнизоне. Дванаеста бригада напада четнике у билећком срезу, разбија их и гони до Билеће и према Требишњици. Бригада одбија (8 децембра) испад четника према с. Баљцима, па се помјера на простор Вучјег дола, одакле врши покрет (10. децембра) правцем Пилатовци—Броћанац—Вјетрено брдо, на којем напада групе четника и одбацује их у долину Требишњице. Затим се враћа и напада (12. децембра) на непријатељски гарнизон у Билећи (четнички), којем у међувремену пристиге помоћ Нијемаца из Требиња, па је напад бригаде био задржан. Послије овога покушаја 12. бригада се повлачи на просторију Убла—Црквице, одакле и даље извића у правцу Баљци—Вучји до—Ковачи, ослањајући се у позадини на пл. Сомину. На овој просторији бригада се задржава два дана (14. и 15. децембра).⁹⁴

У другој половини децембра 12. бригада продире у јужну Херцеговину, гдје разбија четнике и врши мобилизацију, а затим се поново, крајем децембра, враћа (28. децембра) према Билећи, да учествује у нападу (28. децембра) на овај гарнизон, заједно са 11. бригадом. Пошто овај напад није успио, 12. бригада се, по наређењу штаба дивизије, поново враћа (30. децембра) на простор јужне Херцеговине да настави борбу са четницима, да врши мобилизацију и да се повеже са Јужнохерцеговачким одредом који се својим дијеловима налазио

93 Исто, књ. 22, док. 8: релација 11. бригаде.

94 Исто, књ. 20, док. 8: релација 12. бригаде.

на простору Храсно—Попово поље—Требињска шума—Влаховићи—Дабар—Хргуд. У то вријеме у требињском, љубињском и столачком срезу налазили су се Нијемци, четници, усташе, домобрани и жандарми, који су контролисали овај простор.

Остварујући постављене задатке 12. бригада је са просторије Црквице—Убли извршила покрет (15. децембра) и дошла на просторију Селишта—Лаћевићи—Прераца, одакле се идућег дана помјерила на простор Симијево—Врањска, а затим прешла (17. децембра) на просторију Влаховићи—Људомишље—Дрвеница. Сазнавши да су четници у Дабру, извршила је напад (18. децембра) на Љубињску и Столачку четничку бригаду, прикупљене на овом простору, разбила их нанијевши им губитке од око 30 мртвих, 27 заробљених и више рањених. Остаци четника повукли су се у Љубиње и Столац. Послије овог успјешног напада бригада се слиједећа два дана помјера на просторију с. Убоско—с. Банчић. У исто вријеме Јужнохерцеговачки одред напао је колону Нијемаца на путу Столац—Хутово, нанијевши јој губитке од око 30 мртвих и рањених.

Пошто је прогјерала мање групе непријатеља према Стоцу, 12. бригада врши покрет (22. децембра) према Љубињском пољу, напада групе четника на овом правцу и послије два дана задржавања у Љубињу прелази (24. децембра) на просторију Г. Жарван—Радимље, а слиједећег дана на простор Врањске. Одавде се пребацује (27. децембра) на простор Симијево—Крстач, гдје је затиче наређење штаба дивизије да нападне Билећу 28. децембра, напад је продужен и на 29. децембар, али, како је већ наведено, није успио, иако су неке јединице бригаде продрле у спољну одбрану града. Пошто је обустављен напад на Билећу, по наређењу штаба дивизије бригада полази на просторију Влашка—Брани До—Пијавице. У међувремену, један њен батаљон је код Моске водио борбу са њемачком колоном и нанио јој губитке од око 90 мртвих и рањених (Нијемаца и домобрана). Крајем децембра (31. децембра), бригада са ове просторије прелази на простор с. Шћеница—Угарци—Чварићи да изврши мобилизацију у Љубомиру. У овом периоду (друга

половина децембра) бригада је нанијела непријатељу губитке од око 130 мртвих, 40 заробљених и више рањених (Нијемаца, четника, домобрана), док су њени губици били 20 мртвих и рањених.⁹⁵

У првој половини јануара 1944. године 12. бригада продужава да дјејствује на простору јужне Херцеговине, гдје успјешно води борбу против четника, врши мобилизацију и напада жељезнички и друмски саобраћај, а потом се преко Влаховића, Дабра и Трусине пребацује у рејон Невесиња, гдје ставља под удар комуникације Невесиње—Мостар и Невесиње—Гацко. Дјејства и покрети бригаде у овом периоду били су слиједећи: почетком јануара пребацује се са простора Љубомир—Шћеница на простор Брда (с. Власаче—Загора). У покрету за ову просторију напада групе четника и одбацује их према Требињу. Потом напада (2. јануара) домобранске посаде на жељезничкој прузи Јасеница—Луг—Диклићи, при чему слама отпор посаде на станици Јасеница и Луг и заробљава је, а задаје знатне губитке посади Диклића. Са ове просторије бригада се пребацује (4. јануара) у рејон Љубиња (с. Крушевица—Воћени—Градац), одакле протјерује четничке групе. Послије дводневног одмора бригада прелази (7. јануара) на просторију Капавица—Ранковци, гдје такође разбија групе четника.

Слиједећег дана прелази на простор Убоско—Влаховићи, гдје сазнаје да се непријатељ прикупља у Стоцу да нападне на њене јединице. Да би избјегла јачи напад, бригада прелази (10. јануара) на простор Дабар—Трусина, одакле протјерује групе четника према Циновој Махали. Послије дводневног задржавања (12—13. јануара) на Трусини полази (13. јануара) у напад на четнике на простору Бинова Махала—Селаковићи—Косовача—Ластавица, па наредног дана (14. јануара) напада Нијемце и четнике у Очаку и на Бабјој глави. Петнаестог јануара бригада прелази на просторију Удбина—Церибашићи—Кључани—Рогача—Клијен, не наилазећи ни на какав отпор. У овом периоду бригада је нанијела непријатељу губитке од око 90 мртвих и заробљених и више рањених

95 *Зборник*, т. IV, књ. 20, док. 187: бојна релација 12. бригаде.

четника и домобрана.⁹⁶ Затим прелази (16. јануара) на простор Зови-до—Луковац—Залом—Братач да врши мобилизацију и води борбу са заосталим групама четника.

Са просторије Биоград—Удрожње, у другој половини јануара, 12. бригада угрожава и напада саобраћај на путу Невесиње—Мостар, а по доласку на простор Залом—Братач — саобраћај на путу Невесиње—Фојница. Затим прелази (18. јануара) на простор Слато—Дрежањ, на путу за Залом—Братач, гдје се задржала неколико дана. Бригада прелази (19. јануара) на просторију Зови до—Рогаче—Муцаловићи, а потом, преко Лукавца, у Риоца—Туцаков До, гдје је стигла 21. јануара. Ту је бригаду затекла директива штаба дивизије за даљи рад, на основу које се помјера (22. јануара) ка комуникацији Гацко—Билећа и размјешта на просторију Хоџићи—Љесковац—Росуља—Миловићи, одакле извића према Гацку и Билећи и контролише саобраћај на друму. Бригада затим, прелази на простор Горња и Доња Врбица—Прераца—Ковачи, одакле врши извићања и притисак према Билећи. Један свој батаљон упућује на простор Њивице—Сливице да контролише правац Степен—Автовац. Двадесет шестог јануара бригада је без отпора овладала просторијом Копривице—Корита—Ограде.

Послије дводневног извићања и контроле праваца према Автовцу и Гацку, 12. бригада врши покрет (28. јануара) према сектору Степен—Данићи—Дулићи, и том приликом запажа да се дијелови 7. СС дивизије, која се враћала из источне Босне у Херцеговину, из Гацка пребацују према Кобиљој глави у правцу Билеће. Послије четворочасовне борбе бригада је принудила колону на повлачење према Автовцу и Гацку и нанијела непријатељу губитак од преко 100 мртвих и рањених.

По завршетку борбе на сектору Степен—Кобиља глава, 12. бригада се прикупила (28. јануара) на простору Њивице—Степен—Пржине—Данићи, одакле се слиједећег дана помјерила на простор Пржине—Данићи—Галешина—Дулићи. Двадесет девог јануара непри-

96 Исто, књ. 21, док. 90: извјештај 12. бригаде.

јатељ поново полазн у напад правцима: Степен—Кобиља глава и Добрељи—Гат. Јединице бригаде су га дочекале и нападе, а затим принудиле на повлачење према Автовцу, нанијевши му губитке од око 30 мртвих и рањених. Једна непријатељска мања колона је ипак успјела да се преко Кључа и Брестице пробије у Билећу. Послије борбе бригада се размјешта на просторију Данићк—Добрељи—Галешина—Камењача.

У међувремену је у Гацко од Невесиња стигла друга непријатељска колона од око 700 војника и попунила гарнизон послије одласка дијелова 7. СС у Билећу. Бригада је и даље држала под својом контролом комуникацију Гацко—Билећа, и то на сектору Степен—Кобиља глава, подесном за засједе и рушења. Послије краћег задржавања бригада се по наређењу штаба дивизије пребацује (31. јануара) на просторију Заграће—Орлина—Вратковићи. И у овом периоду непријатељ је на сектору бригаде претрпио знатне губитке у мртвим и рањеним.⁹⁷

Имајући јаснију представу о ситуацији у Херцеговини, штаб 29. дивизије, послије двомјесечних упорних борби његових јединица на оперативном подручју Херцеговине, све више усмјерава њихова даља дјејства својим заповијестима и директивама, предузимајући, на појединим секторима и према појединим непријатељским гарнизонима обједињена дјејства јединица дивизије, као, на примјер, у нападу на Гацко и Билећу, не спутавајући њихову самосталност у испољавању иницијативе на појединим секторима и правцима, према ситуацији која је у датом тренутку владала на том простору. Из горњег приказа дјејстава херцеговачких бригада види се динамичност коју су испољавале у овим тешким зимским условима својим сталним покретима и дјејствима, која су се у цјелини сливала у једну замашну операцију на овом оперативном подручју, из које је 29. дивизија изашла као побједник, јер није дозволила да јој непријатељ, и поред свих настојања, зада јачи ударац, што му је током цијелог овог раздобља био стални циљ.

97 Исто, књ. 21, док. 171: извјештај штаба 12. бригаде.

Крајем јануара и почетком фебруара 1944. штаб 29. дивизије је уочи повратак главнине 7. СС дивизије из источне Босне, па одређује својим јединицама одговарајући размјештај: 12. бригаду враћа из јужне Херцеговине на простор Степен—Добрељи да затвори правац од Гацка према Платој и Билећи; 11. бригаду шаље на простор Баљци—Богдашићи—Граница код Билеће да затвори правце ка Платој и дјејствује на комуникацији Билећа—Требиње, а 10. бригаду са сектора Автовац упућује преко Плате и Дабра ка Влаховићима да напада на комуникацију Столац—Љубиње и према Мостару.

И током фебруара 1944. јединице 29. дивизије воде жестоке борбе са Нијемцима, четницима и домобранима на територији Херцеговине наносећи им знатне губитке у мртвим, рањеним и заробљеним, при чему долазе и до знатног плијена у оружју и муницији.⁹³

Почетком фебруара, стигавши у рејон Влаховића, 10. херцеговачка бригада напада на комуникацији Љубиње—Столац код с. Жегуља једну њемачку моторизовану колону (6 камиона), и том приликом убија око 40 непријатељских војника, док је више људи рањено. Истовремено (2. фебруара), 11. бригада са правца Вучјег дола спречава покушај Билећке четничке бригаде и Нијемаца да се пробију из Билеће према Баљцима и Платој, разбија их и потискује у гарнизон. Исто тако 12. бригада напада (4. фебруара) код с. Казанаца групу четника попа Перишића и потискује је према Автовцу. Истог дана 10. бригада се пребацује са просторије Жрвањ—Ивица—Кртиње на југ и напада жељезничке станице у Дужима, Талежу и Дражин Дољу, на прузи Требиње—Хум. Жељезничке станице Дужи и Талеж су заузете и уништене, а жељезничка пруга на том сектору разорена. Заробљено је 30 домобрана, а било је неколико мртвих и рањених.

Непријатељ је јачим снагама из Требиња извршио напад (8—10. фебруара) на јединице 10. бригаде на простору Љубомира. У нападу су учествовали Нијемци и четници Билећке бригаде у јачини од око 2.500 војника.

⁹³ Јединице 7. СС дивизије по повратку из Босне размјештене су у Мостару, Домановићима, Стоцу, Благају, Невесињу и Гацку.

Дијелови Јужиохерцеговачког одреда напали су непријатељску колону која је наступала од Стоца ка Хргуду, као и колону која је наступала од Љубиња, на сектору Драчево—Дријењане. На оба правца непријатељ је разбијен и одбачен у Љубиње. Бригада је спријечила и покушај непријатеља из Требиња и Билеће да се пробије у Љубомир. У четвородневним борбама (8—12. фебруара), по тешким временским условима, Нијемци су претрпјели губитке од око 40 погинулих и више рањених, док је 20 четника заробљено и заплијењена већа количина муниције и оружја; губици наших јединица били су 10 мртвих, промрзлих и рањених. Истовремено, борбе су вођене са непријатељским дијеловима (Нијемци) који су од Гацка наступали према Билећи. На овом правцу јединице 11. и 12. бригаде и дијелови Сјевернохерцеговачког одреда водиле су тродневне борбе, послије којих је непријатељ успио да се, уз веће губитке, пробије преко Паћена и Подгорја ка Билећи. У овом нападу непријатељ је имао 100 погинулих и више рањених, а наше јединице — 10 мртвих и 11 рањених.⁹⁹

Послије 20. фебруара, на сектор Никшић—Грахово—Вилуси дошле су јединице Приморске оперативне групе (6. црногорска и 2. далматинска бригада) са задатком да дјелују према Требињу, Боки Которској и Црногорском приморју. Оне су се у рејону Вилуса и Бањана повезале са дијеловима 29. дивизије. Непријатељ је према њима држао положаје од Билеће до Велимља са отпорним тачкама у Вилусима, Ластви и Зубцима. Крајем фебруара примијећено је повлачење дијелова 7. СС дивизије из Гацка, Љубиња, Требиња, Стоца и Невесиња ка приморском појасу. На њихово мјесто пристизали су дијелови 369. легионарске дивизије.¹⁰⁰

У таквој ситуацији штаб 29. дивизије поклања нарочиту пажњу сектору Билећа—Вилуси—Требиње, па су бригаде заузеле слиједећи распоред: 10. бригада из рејона Плана прелази у Љубомир, да са простора Моско—Љубомир врши притисак на Билећки и Требињски гарнизон и напада четнике Петра Баћевића на овим

⁹⁹ *Херцеговина у НОР-у*, Војно дело, стр. 709—711.

¹⁰⁰ Исто, стр. 712.

правцима; 11. бригада се размјестила на простору с. Пилатовци—Вучји До, да затвори правце од Билеће ка Вилусима, с тим да једним батаљоном затвара и правац од Автовца према Платој; 12. бригада да са простора Велимља напада непријатеља на сектору Вилуси—Ластва и разбије четнике у Зубцима.

Из овог распореда 10. бригада напада (25. фебруара) четнике из Баћевића на простору Јасен—Нецвијеће—Моско—Дубочане, разбија их и посједа комуникацију Требиње—Билећа. Наредна два-три дана (26—29. фебруара) бригада води борбе са четницима који су нападали од Билеће и Требиња, потискује их и ослобађа територију између Билеће и Требиња, продирући дијеловима до периферије Требиња. Непријатељ је имао око 40 мртвих и више рањених.

Јединице 12. херцеговачке бригаде су (25/26. фебруара) ослободиле Вилусе и током 26. фебруара продрле у Ластву. Порушиле су неколико мостова на Требишњици и објекте на жељезничкој прузи. Четници су били одбачени у долину Требишњице, одакле су одступили без јачег отпора. Двадесет шестог фебруара 6. црногорска бригада избила је на простор Вилуси—Осјеченица, одакле је затворила правце од Ластве и Грахова према Вилусима. У таквој ситуацији 12. бригада напада четнике у Зубцима, и у току дводневних борби разбија их и протјерује према Требињу, нанијевши им губитке од око 90 мртвих, рањених и заробљених.

За вријеме напада 12. бригаде на четнике у Вилусима и Зубцима, 11. бригада напада четнике Билећке бригаде који су вршили испад према с. Пилатовцима и одбацује их у Билећу. Дијелови бригаде избили су у гоњењу на прилазе граду, заузевши Влахињу и Балибегово брдо. Пошто су се Нијемци били повукли из Гацка (28. фебруара), дијелови Сјевернохерцеговачког одреда су у ноћи између 28. и 29. фебруара растјерали четнике из мјеста и ослободили га.¹⁰¹

101 Укупни губици непријатеља током фебруара: 247 убијених, 120 заробљених и више рањених. Јединице 29. дивизије су за то вријеме имале 23 мртва и 36 рањених бораца. Исто стр. 713.

Почетком марта 1944. јединице 29. дивизије биле су распоређене: 10. бригада у рејону Билеће, 11. бригада у рејону Гацка, а 12. бригада у рејону Зубаца. На сектору Никшић—Грахово налазиле су се јединице Приморске оперативне групе. Почетком марта у Херцеговину је пристизала главнина њемачке 369. дивизије, чије су јединице појачале гарнизоне на овом подручју, на којем су биле распоређене и јединице 6. домобранске дивизије, 2. горског здруга, Домобранска бојна Гацко и дијелови 6. оружничке пуковније, поред четничких формација у гарнизонима и околини. У јужној Херцеговини налазила се и усташка милиција.¹⁰²

Двадесет девета дивизија садјејствовала је јединицама Приморске оперативне групе: 12. бригада на простору Ластва—Зубци затварала је правце од Требиња и Билеће, 11. бригада око Билеће затварала је правац од Гацка према Платој и дјејствовала на правцу Требиња, а 12. бригада упућена је преко Дабарског поља у рејон Љубиња, да дјејствује према Стоцу и јужно ка мору. Партизански одреди су на свом оперативном подручју вршили нападе на саобраћајне комуникације на територији коју контролишу.

И током марта борбе се воде на свим правцима: 12. бригада је у периоду 1—16. марта водила борбе са дијеловима 369. дивизије и четницима који су вршили испаде према њој у рејону Зубаца. Све испаде непријатеља бригада је успјешно одбијала и одбацивала га према Требињу. Непријатељ је на бригаду извршио јачи капад (17. марта), уз подршку артиљерије, на њене положаје Рућин До—Голо брдо, али је и овај напад разбијен и непријатељ одбачен према Требињу изгубивши преко 30 војника уз већи број рањених. Непријатељ је поново извршио напад (27. марта) на положаје бригаде са циљем да је потисне са овог простора, али је и тај покушај пропао. Непријатељ је имао око 70 погинулих.

У то вријеме непријатељ је предузимао нападе и на билећком сектору у правцу Баљака и Вилуса, али

102 Исто стр. 714.

су га јединице 10. бригаде у свим покушајима спријечиле и одбациле нанијевши му губитке.

Почетком марта (1—6. марта) јединице Јужнохерцеговачког одреда нападале су саобраћај на прузи Требиње—Хум—Метковић: рушиле пругу, уништавале посаде на пружним објектима, нападале војне транспорте. Код жељезничке станице Пољица нападе су (6. марта) један њемачки транспорт и том приликом је убијено и рањено око 120 њемачких војника. У међувремену су јединице овог одреда разбиле и групу четника код с. Зови-до, на путу Трусина—Невесиње. Јединице овог одреда водиле су борбе (12—16. марта) са дијеловима 7. СС дивизије у рејону Попова поља. Биле су принуђене да се повуку на десну обалу Требишњице, а непријатељ се пробио у Храсно, гдје је такође трпио губитке од дијелова одреда који су га овдје нападали.

Дијелови 11. бригаде са сектора Ситнице одбили су њемачку колону која је нападала у овом правцу и одбацили је ка Стоцу уз губитке од око 20 мртвих. Ова бригада је са сектора Гацка дошла (16. марта) у Дабарско поље, а отуда је продужила да наступа према Љубињу, нападајући у покрету непријатеља на Поповом пољу. Нијемци су се под њеним притиском повукли, па је бригада ушла (16. марта) у Љубиње, док је дијелове оријентисала јужно од Поповог поља, до Трстеног код Дубровника.

Да би поново преотели Љубиње, четници су са сектора Невесиња привукли групу јачине од око 600 људи и напали на Дабарско поље, да би овим нападом привукли дијелове бригаде и Сјевернохерцеговачког одреда и створили повољне услове за напад Нијемаца из Стоца према Љубињу. Међутим, дијелови 10. бригаде и Сјевернохерцеговачког одреда са сектора Билећа—Плана нападају и потискују четничку колону која је ишла у напад од Невесиња, и тако задржавају напад са овога правца. Непријатељ није успио ни на другом правцу када је послвије два дана у напад пошао један батаљон из 369. дивизије ојачан са око 200 четника од Стоца у правцу Љубиња на 11. херцеговачку бригаду, која га је дочекала код с. Жагуље и потпуно разбила

и одбацила према Стоцу, уз губитке од око 30 мртвих и рањених. На овом сектору била је разбијена и Љубињска четничка бригада.

Међутим, слиједећих дана непријатељ је уз подршку тенкова и артиљерије поново напао бригаду у правцу Љубиња, али је и овај његов покушај разбијен код с. Жагуље. Двадесет деветог марта покушао је да се снагама од око 600 Нијемаца и око 500 четника пробије од Стоца према Љубињу, али је 11. бригада и овај његов покушај разбила и принудила га да се повуче у Столац уз губитке од око 70 мртвих и рањених. Ојачани дијелови 369. дивизије уз подршку тенкова и артиљерије по четврти пут нападају положаје 11. бригаде код с. Жегуље, која га је упорном одбраном и противнападима приморала да се повуче у Столац, уз губитке од око 40 мртвих и рањених.

И на другим секторима 29. дивизије непријатељ, није имао већег успјеха, његови испади и напади су разбијани и он је одбациван на полазне положаје.¹⁰³

*

Двадесет девета херцеговачка дивизија 2. ударног корпуса је, дјејствима на свом оперативном подручју током зиме (децембар 1943—март 1944), за вријеме и послје извођења непријатељске операције »Кугелблиц« у Црној Гори и источној Босни изводила својеврсну операцију против Нијемаца, четника, домобрана и усташа, која није била планирана по фазама и етапама, него је представљала акцију непрестаних борби и покрета инспирисаних директивама и заповијестима претпостављених штабова и иницијативама војних и политичких руководилаца чета, батаљона и бригада, која непријатељу није давала могућности за предах и миро-

¹⁰³ У борбама против 29. дивизије током марта 1944. непријатељ је имао губитке преко 400 мртвих и рањених и око 30 заробљених, а заплјфње о му је 7 пушкомитраљеза, 9 машинки, више пушака, муниције и другог материјала и опреме. Исто, стр. 713—716, *из Зборник*, т. IV, књ. 22.

вање, ни могућности да реализује своје планове. У таквој операцији 29. дивизије непријатељ није могао оцијенити какве га снаге нападају, на којем мјесту и када ће бити нападнут, те је трпио неуспјехе и није био у стању да оствари своје планове добро проучене и састављене у сједиштима висококвалификованих и учених штабова.

Операција 29. дивизије коју су водиле њене јединице током зиме састоји се из безброј мањих и већих акција, диверзија и покрета, којима је обухваћен широк простор којим су се непријатељске јединице користиле или су жељеле да се њиме користе. У овој операцији, као што се из наведених примјера види, не учествују само формацијске јединице дивизије — батаљони и бригаде него и територијалне формације — партизански одреди, батаљони, чете и групе, у које се укључивало и становништво дотичних рејона. У таквом супротстављању борбених дјејстава непријатељ није могао извојевати жељену побједу, без обзира на његово преимућство у живој сили, наоружању, муницији, ратној техници и опреми. Примјеном овакве својеврсне операције, 29. дивизија је била у стању да се одржи на свом оперативном гшдручју, да на њему зада противнику знатне губитке и да на крају изађе као побједник.

Овакве операције вођене су и на секторима других јединица 2. корпуса, али су најтипичније и најизразитије испољиле своја својства на оперативном подручју 29. ударне дивизије у Херцеговини.